

Édes Anyanyelvünk

XVI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1994. JÚNIUS

ÁRA: 40 FORINT

A tartalomból:

Rozslyai György:
Néhány szó a
magázódásról

Bencédy József:
Ki viszi át a szerelmet?

Balázs Géza:
A nyelvi hagyományról

Benkóczy György:
Szerzetesrendneveink

Buvári Márta:
A helyesírás
trónfosztása

V. Raisz Rózsa:
Fogalmazzunk
félreérthetetlenül!

Pásztor Emil:
Virág-show?

Szilágyi Ferenc:
Bökversek

És:
nyelvi mozaik,
a szerkesztő postájá-
ból, hírek, évfordulók,
nyelvész-leletek,
nyelvi játékok,
keresztrejtvény

Grétsy László

Lélektelen nyelvhasználat

Immár három és fél évtizede annak, hogy a Magyar Nyelvőrben egy elég terjedelmes tanulmányt tettem közzé ezzel a címmel: Fosztóképzős alakpárjaink és a nyelvcsokás (1959: 257–68). Azokat a névszói alakpárokat vizsgáltam meg benne, amelyeknek tagjaihoz kétféle formában is hozzákapcsolódhat a *-tlan*, *-tlen*, *-talan*, *-telen*, *-atlan*, *-etlen* fosztóképző, ám nem mindegy, hogy hogyan, mivel az alaki eltérés jelentésbeli különbséggel jár együtt. Tehát mást jelent az *álmatlan*, mint az *álomtalan*, a *tárgyatlan*, mint a *tárgytalan* stb.

Akkor, fiatal kutatóként nem a hibákra, a sikerületlen megoldásokra figyeltem. Nem azt néztem, hogy hol nem érvényesül valamilyen már kialakult szabályosság, hanem inkább örömmel regisztráltam azokat az alakpárokat, amelyekben már van, felfedezhető az alaki mellett valamiféle jelentésbeli elkülönülés. Most, jóval érettebben s főleg Lőrincze Lajosnak köszönhetően időközben nyelvművelővé formálódva már kritikusabban szemlélem az elém kerülő fosztóképzős alakpárokat, s bár továbbra is lelkesedem, ha új, bontakozó elkülönülésre figyelek fel, azt nem tudom gyermeki örömmel fogadni, ha valaki a már kikristályosodott különbségekre is fittyet hány. Nyilván nem szándékosan teszi, de mégis... Nos, hogy az efféle vétségek száma a jövőben ne növekedjék, hanem inkább fogyatkozzék, bemutatok néhányat az utóbbi két-három évben észlelt, többé-kevésbé idetartozó hibák közül.

Azért írtam, hogy „többé-kevésbé idetartozó”, mert felsorolásomat egy érdekes, ám nem teljesen tiszta példával kezdem. Ez pedig a *büntetlen* – *büntetlen* alakpár. Nem tiszta példa, mert nem csupán a fosztóképző eltérő volta az alakbeli különbség oka. A *büntetlen* csakugyan a *bűn* főnév fosztóképzős származéka – azt jelenti: bűn nélküli, ártatlan –, a *büntetlen* azonban egy korábbi *büntetlen* alakból rövidült, illetve vonódott össze, azaz nem a *bűn* főnév, hanem a *bűntet* ige tagadó képzős alakja. Jelentése ennek megfelelően: büntetés nélkül való. Ez azonban nem ok arra, hogy ne mutassam be azt a két idézetdarabot, amely a két szóalak hibás értelmezéséről árulkodik. Az első a Magyar Fórumból való. Ott olvasható ez a mondatrészlet: „... a Nagy Imre és társai-per főbírája még 1989-ben is, amikor Borenich Péter mikrofonja elé ült, abban a hamis tudatban ringatta magát, hogy ő *büntetlen*.” Ez így, könnyű belátni, képtelenség, hisz a büntetlenség ténye nem hiten, nem is valaminek a pontosan vagy hamisan tudásán alapszik, hanem magukon a tényeken. Ha nem büntették meg, azaz – jogi nyelven szólva – nem ítélték el jogerősen, akkor *büntetlen* és punctum. Vagyis ebben a példában nem a *büntetlen*, hanem a *büntelen* melléknév használata lett volna helyénvaló!

Az előbbi esetnek épp a fordítottjára bukkanhattunk az Új Dunántúli Naplóban, ahol ez a hatalmas betűkkel szedett cikkcím szűrt szemet: „Nem tűnt el *büntelenül*.” Talán mondanom sem kell, a cikk korántsem valakinek a büntetlenségéről szólt, hanem arról, hogy széles körű nyomozás után rábizonyították garázdaságát, azaz nem sikerült *büntetlenül*, felelősségre vonás nélkül eltűnnie, megúsznia a dolgot.

(folytatás a 12. oldalon)

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének
évente ötször megjelenő folyóirata

Megjelenik

a Magyar Tudományos Akadémia
Magyar Nyelvi Bizottságának
és a Magyar Nyelvtudományi
Társaságnak a támogatásával.

Kiadja:

az Anyanyelvápolók Szövetsége

Felelős szerkesztő és kiadó:

Grétsy László

A szerkesztőség tagjai:

Balázs Géza
Kemény Gábor
Maróti István

A szerkesztőség címe:

1075 Budapest, Kazinczy u. 23-27.
Telefon: 112-4010

Postacím:

1364 Budapest, Pf. 122.

Terjeszti:

a HÍRKER Rt., az NH Rt.
és több alternatív terjesztő.

Előfizethető

bármelyik hírlapkézbesítő hivatalban,
valamint közvetlenül vagy
postautalványon a Hírlap-előfizetési
és Lapellátási Irodánál (HELIR),
amelynek címe: 1900 Budapest,
XIII., Lehel út 10/A. (Kérésre az
iroda postautalványt küld!)
Előfizetési díj: egy évre 200 Ft
Számonkénti ár: 40 Ft
Az Anyanyelvápolók Szövetségének
tagjai a lapot a tagdíj fejében
illetménylapként kapják.
Belépési nyilatkozat és csekk
kérhető:
Anyanyelvápolók Szövetsége,
1126 Budapest, Szoboszlai u. 2-4.

Az Édes Anyanyelvünk

szerkesztőbizottsága:

Balázs Géza
Bencédy József
Deme László
(a szerkesztőbizottság elnöke)
Fábián Pál
Grétsy László
Kemény Gábor
Maróti István

Címlapterv:

Heiling Zsolt

Lapunk kiadását a **Művelődési és
Közköztartási Minisztérium,
A Szép Magyar Nyelvért
Alapítvány és a
Magyar Sajtó Alapítvány** támogatja.

ISSN 0139-0457

Készítette:

CERBERUS Kft.
1054 Budapest, Kálmán I. u. 23.
Telefon: 132-3511
Felelős vezető: Schmidt Gábor

A szép magyar nyelvért

– Alapítványi hírek –

Korábbi hagyományainkhoz híven örömmel folytatjuk azon vállalatok, bankok, magánszemélyek nevének közlését, amelyek, illetve akik támogatásukkal segítették A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány működését, munkáját.

Magánszemélyek: Miskolczi Margit (Budapest – 4000 forint); Zóka Ágnes (Budapest – 500 forint); Nagy Sándor (Karcag – 1000 forint); dr. Kovalovszky Miklós (Budapest – 2000 forint); dr. Deme László (Budapest – 6000 forint); dr. Fábián Pál (Budapest – 5000 forint); dr. Szathmári István (Budapest – 1000 forint); Marosi Istvánné (Győr – 500 forint). Dr. Turchányi Ágota nyugdíjas magyar-latin szakos tanár kollégánk, az Anyanyelvápolók Szövetségének tagja 1993 tavaszán elhunyt. Halála szervezetünket súlyos veszteségként érintette. Emberségét, a magyar nyelv védelmét, egy életen át való hűséges szolgálatát jelzi, hogy örökségét A Szép Magyar Nyelvért Alapítványra hagyományozta. Az örökös, Kenyeres Tiborné (Budapest) 200 000 forintot utalt át a végakarát teljesítésének szándékával.

Vállalatok, intézmények: Általános Iskola Beszélni nehéz köre (Borjád – 450 forint); Csurgói Ifjúsági Szövetség (Csurgó – 3000 forint); Móricz Zsigmond Gimnázium (Szentendre – 400 forint); Parragh Kereskedelmi és Holding Rt. (Budapest – 10 000 forint); Egészségügyi és Óvónői Szakközépiskola (Kazincbarcika – 8000 forint); az Anyanyelvápolók Szövetségének Kisújszállási Csoportja (Kisújszállás – 2000 forint).

A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány Kuratóriuma köszöni minden támogató felajánlását. Bízunk abban, hogy e névsort következő számainkban tovább folytathatjuk.

A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány számlaszáma:

MHB 314-12201; devizaszámlaszáma: 2179301361

Maróti István

TARTALOM

Grétsy László: Lélektelen nyelvhasználat	1
Maróti István: A szép magyar nyelvért	2
Rozsly György: Néhány szó a magázódásról	3
Graf Rezső: Kézfogóhoz statisztálni?	3
Bencédy József: „Ki viszi át a szerelmet?”	4
Kemény Gábor: Nyelvi mozaik	5
Balázs Géza: A nyelvi hagyományról	6
Benkőczy György: Tulajdonnévi eredetű szerzetesrendneveink	7
Kálmán Eszter: „Ahová lépek, szörny terem”	8
Fazekas Mátyás: Az a fránya hangsúly	8
Bán Ervin: Régi-új latin szavaink	9
Dobóné Berencsi Margit: Egy érdekes szóalkotásmódról	9
Buvári Márta: A helyesírás trónfosztása	10
V. Raisz Rózsa: Fogalmazunk félreérthetetlenül!	10
Vezényi Pál: Fuszekli, gyatra fordítás és választási propaganda szinkronban	11
Pásztor Emil: Virág-show?	11
Szilágyi Ferenc: Bökversek	11
B. E.: Még egyszer a sietős beszédről	12
Mercz László: Csarnak, patrac és tarcskötél	13
B. G.: Gányol	13
Holczer József: Cél és álcél	14
F. Kovács Ferenc: A fajdkakasok és a vadászat védelmében	14
Tóth Péter: Lehr Albert (1844–1924)	15
Hírek	15
Pontozó	16
Keresztretjérvény	17
B. G.: A nyelv művelés fontos fóruma	17
Kérés	17
K. G.: Molnár Zoltán Miklós: Nyelv és nemzetiség	18
Kozocsa Sándor Géza: Könyv az európai írásjeltan főbb kérdéseiről	18
Antalné Szabó Ágnes: Balázs Géza Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok c. könyvéről	18
Grétsy László: A szerkesztő postájából	19
Nyelvész-leletek, nyelv-észleletek	20

NÉHÁNY SZÓ A MAGÁZÓDÁSRÓL

Az Élet és Tudományban vagy három éve egy, az illetannal foglalkozó kis jegyzet jelent meg „Tegezzem vagy magázzalak?” címmel (ÉT 1991/31). Ebben található a következő megállapítás: „A *maga* megszólítás többnyire egyértelműen illetlenség, a beszédben *asszonyom* vagy *uram*, esetleg *ön* szóval helyettesíthető.”

Ámbár az idézetben csak a *maga* megszólításról van szó, nem általánosabban a magázódásról, a megállapításban foglalt túlzott egyszerűsítés mégis alkalmas arra, hogy a magázódásnak mint társalgási formának – amely pedig ma is a legáltalánosabb – rossz hírét költse. Így hát nem fölösleges a magázásról – a teljesség igénye nélkül – néhány tárgyi-lagos szót ejteni.

Igaz ugyan, hogy a magázás olykor lekicsinylő is lehet, de persze mindenkor a körülmények és a hangsúly függvényében. Az egyértelmű illetlenség vádja a legkevésbé sem állja meg a helyét. Ha a magázásra mindenáron valami negatív kijelentést akarunk tenni, annyit mondhatunk, hogy az utóbbi évtizedekben nem kis mértékben visszaszorult. Ennél többet nem vethetünk a szemére. Ez is – hogy úgy mondjuk – rajta kívül álló tényezők miatt következett be (rosszul értelmezett demokratizmus, „elvtársi” tegeződés, a fiatalok közötti szabadosság terjedése).

A magázásnak nyelvünkben már jó ideje megvan a maga jól körülhatárolt használati köre, amelyben a durvaságnak és illetlenségnek igencsak kis szerep jut. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a magázás feltétlenül együtt jár a faragatlansággal. A magázás nem akadály a legszebb emberi érzelmek kifejezésének sem.

A magázás és tegezés aránya a társadalmi viszonyoknak megfelelően alakul ki minden korban. A közelmúltban a parasztyerek egyoldalúan magázta az idősebb családtagokat (ez a szokás ma már kiveszőben van). A középosztályban a felnőtteknek a nemek közötti társalgásában a magázódás volt az uralkodó, s így az udvarlás is magázódva történt. A kiskamaszok, fiúk, lányok közti tár-

salgás (az első szerelem is) magázódva bonyolódott le. Mint érdekességet érdemes megemlíteni, hogy arisztokrata körökben a házastársak között is gyakori volt a magázódás. – A magázásnak – mind a mai napig – az idegenek közötti társalgásban jut a legfontosabb szerep. Ne feledjük: idegenek között a tegezés is lehet igen bántó, sértő.

Végül nézzünk néhány irodalmi példát az egyenrangú, különmemű felnőttek közötti magázódó dialógusra.

– Na, most meséljen.

– Mit meséljek?

– Mindegy. Akármit.

A fiú megtöltötte a poharakat.

– Nem vagyok jó mesélő. Meséljen inkább *maga*.”

(Zilahy Lajos: A fegyverek viszanéznek)

– ... a *maga* élete nem volt emberhez méltó, a *maga* házassága nem volt házasság!

Az asszony fölemelte fejét.

– Engem senki sem hallott panaszkodni! – mondta halk méltósággal.

– Senki, mert *maga* büszke és előkelő természet.”

(Herczeg Ferenc: Az aranyhegedű)

– De én kérem, Borberek, igen erősen és komolyan, hogy *maga* ne szóljon Csabának soha, de soha arról, hogy idejöttem, és beszélgettünk. Ezt, kérem, becsületszavára kell megígérnie.

– Igen szívesen. Így már teljesen eloszlik az az aggodalom, hogy Csaba előre megtudja a szándékomat.

Senki se tudja. Csak éppen *magának* mondtam meg, hogy megnyugtassam.”

(Gárdonyi Géza: Ida regénye)

Összefoglalva: az emberek közötti párbeszédben a magázódás egyetemlegesen semmiképpen sem marasztalható el. Valószínűleg nem tévedünk, ha megkockáztatjuk a prognózist, hogy a magázódás ismét tért hódít majd, *magára* talál, s elfoglalja társalgási nyelvünkben az őt megillető helyet.

Rozsly György

Fogyókúra, vállalatfeljavítás Kézfogóhoz statisztálni?

Egy országos napilapunk első oldalán közölt fénykép aláírásában olvashattuk ezt a címünkben is idézett szerkezetet: „A szerb és a horvát külügyminiszter *kézfogójához* a háttérben a két elnök, Milosevics és Tudjman *statisztál*.”

Hát igaz lehet ez? – akkor ez nem-hogy az esztendő, hanem az évszázad eseménye, mert mit is jelent a fénykép aláírása? Nem többet és nem kevesebbet, mint hogy két külügyminiszter (két férfi) *eljegyzésén* – a *kézfogó* ugyanis az *eljegyzés* népies megnevezése – *mellékes szereplőként* voltak jelen az államelnökök, mert hiszen a *statisztálás* ezt jelenti. – Ez aztán a nyelvi lelemény: legalább *pirosnyelv-díjat* érdemel!

De hát ne legyünk ennyire szigorúak! Mi is lehet a fogalmazó mentsege? Az a jelenség, amelyről már több alkalommal is olvashattunk a nyelv-művelő kézikönyvekben és cikkekben; hogy tudniillik meglehetősen nagyvonalúan bánunk újabban a szavak jelentésének mérlegelésével, a helyes szóválasztás kívánalmával.

Korunk egyik legnagyobb társadalmi, szociális gondja a munkanélküliség. Ez úgy jön létre, hogy *elbocsátják* a „dolgozót” (ez a pártállam megnevezése) – bocsátat, a *munkavállalót*! Ám ezt a szót, hogy *elbocsátás* viszonylag ritkán ejtik ki azok, akik a munkavégzés alóli felmentés ügyében döntenek. Sokkal szívesebben beszél a szakzsargon *fogyókúra*-ról, *karcsúsítás*-ról vagy éppen *profiltszítás*-ról, sőt újabban *vállalatfeljavítás*-ról, esetleg *konzolidálás*-ról. A felsorolt szavak egyike sincs szótárazva, tehát teljesen újonnan keletkezett az említett jelentésük. Ugyanis az *elbocsátás*-ra csak egyetlen szó tározott szinonima ismeretes – ez is a rendszerváltozás előttről – a *racionalizálás*.

Ilyen körülmények között aztán megeshet az is, hogy valaki *fogyókúráról* beszélve olyan helyzetbe kerül, hogy hallgatósága nagy érdeklődéssel várja a hatásos recepteket, miközben azt közli velük, hogy megszűnt a munkaviszonyuk. Ez pedig már nem tréfadolog! – Hát hasonlóan járt az is, aki az említett fénykép aláírását fogalmazta...

Graf Rezső

„Ki viszi át a szerelmet”

A képalakítás a szó- és kifejezőkészlet gyarapításának egyik legősibb módja, mely nevek, jelentések átvitelén, azaz a dolgok külső vagy belső hasonlóságán, térbeli vagy időbeli, illetve nyelvhasználati kapcsolatán alapszik. Gondoljunk csak az ősi *testvér* vagy *orca* összetételre; az egyik a(z egy) *test* és *vér*, a másik az *orr* és a *száj* összekapcsolásával létrejött új jelentés (szó); de utalhatok a Halotti Beszéd *halalnec es puculnec feze* (halálnak és kárhozatnak fészke, azaz eredete) metaforájára vagy az Ómagyar Mária-siralom csodálatos képeire: *Világ uilaga/viragnak uiraga* (világ világa / virágnak virága, azaz világ világossága, a virágok közt is a legszebb).

Nyelvünk telis-tele van ilyen szóképekkel: *felkel* a nap, *feltámad* a szél, az élet *alkonya*, gondolataink *fonala*, *keserű* igazság, *elűtötte* (ti. a delet). Némelyik még elevebb (színpad lép, lerohanja ellenfelét), mások már inkább elhalványodtak, szunnyadnak, ahogy a stilisztikában mondjuk (ilyen szunnyadó képek: *fatuskó*, azaz *faragatlan* ember, *édes* hang). Az efféle képek kedvelésének egyik okát az összekapcsolással adott változatosságban, színességben láthatjuk, hiszen a beszélők törekvése mindig a hatásra, hatásszára irányul; egy másik tényező e különféle metaforák, alakzatok létrejöttében a szemléltetés, a szemléletesség igénye. Így aztán a köznyelvben az *előkerül*, megjelenik mellé sorakozik a színpad lép; az eshetőség, kilátás van rá mellett halljuk a zöld utat kap, a sorozatos, sablonos mellett a futószalagon készült kifejezést; a társalgási stílusrétegben ilyenekkel találkozunk: *elkapja a gépszíj*, *elhúzza a csíkot*, *állítsd magad takarékra*. A képek, átvitelek a különféle szakmai rétegekből, csoportnyelvekből történő átvételekkel is gyarapodnak: *nem oszt, nem szoroz; elkönyvel, magasra teszi a mércét*, a színek *harmoníája*, *szimfóniája*. E metaforák révén új meg új jelentésekkel gazdagodik a nyelv, s ebben az a egyszerű és kényelmes, hogy nem kell új szavakat megtanulnunk, mert a hangalakok (a nevek) maradnak, csak a meglévő jelentések mellé lép(nek) újabb(ak).

Nagyon érdekesen ütközik a szóképek alkotásában a nyelv belső fejlődésének két ellentétes tendenciája: a gazdaságosság és a színezés. A nyelv gazdaságossága (mint egyik hajtóerő) takarékoskodni igyekszik, esetünkben pl. új szavak alkotása helyett meglévő használatának kiterjesztésével; a változatosságra törekvés (mint a másik hajtóerő) az árnyalatok kifejezése érdekében bővíti a kifejezések, a nyelvi eszközök körét.

A színességre, érdekességre, meghökentésre törekvés a szóképek használatában többféle, figyelmet érdemlő következménnyel jár. Jelent gazdagodást; erről szoltam az eddigiekben. Lehet a nyelvi humor forrása. Így a társalgási nyelvben: *a hiba nem az Ön készülékében van, szemszédés nincs* (ha olyan meredten néz valaki, hogy majd kiesik a szeme); a diáknyelvben: *trombitának nézték a tízórait* (*megfújták*, azaz ellopták), *környezetvédő tanár* (aki sok egyest, fát ad,

tehát *erdősít*, tehát...), a katonai nyelvben: *golyóstoll* (*golyós* = 'bolond, kerge', *toll* mint indiánfönök; tehát az egész: kerge följobbal).

Minél ötletesebb egy-egy átvitel, annál többen, annál gyakrabban élnek vele, ezért annál inkább fenyegeti az agyonhasználás veszélye. Se szeri, se száma az olyan közhelyeknek, mint itt nem rúg labdába, dobogós hely, itt állók megfűrödve, ez a jövő zenéje, mint a mellékelt ábra mutatja, (április vége óta) ketyeg a tiszteletdíj (=jár neki), és újabbak keletkeztek a közéleti nyelvben is: *látjuk már az alagút végét*, *kifelé tartunk a gödörből*, *megyünk Európába*.

Innen, az agyonhasználástól már csak egy lépés a képzavar. Keletkezésének oka lehet akár tiszteletreméltó igyekezet is, hogy érdekesen, újszerűen fejezze ki magát az illető. Így született egy TV-beszélgetésben: „No, akkor vágjunk bele az utca közepébe!” (1989) Oka lehet szó-lások, kifejezések ügyetlen összekeverése: „hiába a kiskapukat természetes módon áthágó politika” (Kurír, 1994; a két összetevő: *megkeresi, megtalálja a kiskaput és áthágja a tilalmakat*). Képzavar támadhat úgy is, hogy egy-egy szunnyadó képet ügyetlenül illesztünk a szövegbe, s a feltámadó kép meg környezete ütök egy-mást: „a lila-fehér színek ekkor vetették meg a lábukat a magyar sportéletben” (Népszava, 1985); „...ha nem mondják meg az igazat, saját kezűleg rúgom ...ba (fenékebe) magukat” (Kurír, 1994).

Micsoda távolságra vannak e képtelen képek botladozásaitól költőink ihletett alkotásai! Rengeteget ismerünk és csodálunk közülük, s akkor érezhetjük igazán eredetiségüket és mélységüket, ha egy-

egy elkoptatott, agyonnyúzott szóval, metaforával állítjuk őket párhuzamba. *Föl-megy a pumpám* – hallom is, mondom is, ha mérges vagyok; de igazában nem értem, hogyan is függ össze a *pumpa* meg a *méreg*. Hogyan írja ezt Katona József a Bánk bán IV. felvonásában?

„Bánk: Te engemet magadhoz hivatál,
Szikrát okádó vérem éktelen
Dühében.”

Ürge, krapek, hapsi, pacák, csaj, csávó, spiné járja a mai szlengben, társalgási nyelvben. Vörösmartnyál az ember örült sár, istenarcú lény; sárkányfog-vetemény (Az emberek), Kosztolányinál *kincstár* („Jaj, összedől a kincstár”, Halotti beszéd). Ma, ha tetszik egy fiatalembernek egy lány, érzelmeinek kifejezésére többnyire elegendőnek érzi: *Jó vagy nálam*. Hol van ettől Petőfi, Ady, Kosztolányi, József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc lobogása!

(Mindjárt) más a leányzó fekvése – szól a szentencia, ha ellentétet, ellenkezőt akarunk kifejezni. Lucifer is erről szól Az ember tragédiája I. színében, de hogyan?!

„Az ember ezt ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi...
Aztán mivégre az egész teremtsé?
Dicsőségre irtál költeményt,
Beléhelyezted egy rossz gépezetbe
És meg nem únod véges-végtelen,
hogy ez a nőta mindig úgy megyen.”

Ha rossz a kedvünk, *le vagyunk lombodva*. Ír erről a hangulatról Kölcsey Ferenc (Elfojtódás), Vajda János (Sirámok), Ady (Sírni, sírni, sírni), és írnak mások, de most hadd idézzem Weöres Sándor szép sorait:

„Az idők folyama
kiszáradt köröttem,
szélvészek rohamra
megtorpant mögöttem.
Kristály-fény az égen,
társaid körében
Világíts fölöttem.” (Az idők folyama)

A címben is szereplő Nagy László-vers képek megrázó során át ugyanezt a hangulatot ragadja meg; mit?! – a „Jemerülés” elleni tiltakozását fejezi ki:

„Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szívárványra?...
S dült hiteknék kicsoda állít
káromkodásból katedrálist?
Létem, ha végleg lemerült,
ki retenti a keselyűt?
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!”

E képek már olyan összetettek, olyan gazdagok, hogy szimbólumoknak is minősíthetők. S a káromkodásból katedralis? Ha a sok mai trágárságra gondolok – irodalomban, közéletben, köznyelvben –, akkor azt kell mondanom: így is lehet!

Bencédy József

(Ruffy Péter végtelen mondata – „Férfi Divat Új Embereknek” – Ál-alanyok és ál-tárgyak, avagy Hogyan ugrassuk be az olvasót?)

Köszöntőt szeretnék írni Ruffy Péter 80. születésnapjára, s emlékezést kell írnom születésének 80. évfordulója alkalmából.

Tavaly december 28-án óta testi valójában nincs köztünk, de tovább él és hat két tucatnyinál is több könyvével, sok száz (egyelőre kötetbe nem gyűjtött) újságcikkével és mindekelőtt: szakmai és emberi példájával.

E sorok írójának abban a szerencsében volt része, hogy 1976 és 93 között rendszeresen élvezhette Ruffy Péter társaságát: előbb az Akadémia anyanyelvi bizottságában, később a Pethő Sándor-díj kuratóriumának ülésein. Ezúttal azonban nem személyes emlékekről lesz szó.

Hogy ki volt ő (az egyik legműveltebb magyar hírlapíró, makulátlan stílusista és szakmájában pártját ritkítóan higgadt szavú és tisztességes ember), azt halála után lényegében hiánytalanul felsorolták a nekrológok és emlékbeszédek. Am egy vonás még hiányzik a portréről: Ruffy Péter szenvedélyes autodidakta nyelvész is volt, a magyar nyelv szerelmese, „bujdosó nyelvelmékeink” táradhatatlan krónikása.

Utazások az anyanyelv körül: ezzel a címmel jelentette meg lírai hangvételű, de mindig tartalmas, adataiban is pontos riportjait a Magyar Nemzetben a nyelvelmékek hányatott sorsáról, a magyar nyelvtudomány nagy vállalkozásairól, legjelesebb nyelvészeinkről. Később könyvet is írt erről a témáról (*Bujdosó nyelvelmékeink*. A Tihanyi Alapítólevélről a bori noteszig. Móra, Bp. 1977., második kiadásban 1983-ban is). E könyv lapjain a magyar művelődéstörténet legfontosabb nyelvi emlékei sorakoznak fel az ifjú olvasó (meg a magamfajta deresedő fejű újrólvasó) előtt: a Tihanyi Alapítólevél, a Halotti Beszéd és Könyörgés, az Ómagyar Mária-síralom, Anonymus Gestája, Mátyás király Corvinái, és így tovább, egészen Radnótinak az abdai tömegsíról előkerült jegyzetfüzetéig és a magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtőfüzetéig. Bár csak minden 10–15 éves magyar fiatalnak kezébe adhatnám ezt a könyvet mint a helyesen felfogott nemzeti önbecsülés tankönyvét!

Nagyvárad–Párizs–Budapest: Ady útját járva a maga módján Ruffy Péter is eljutott a szabadelvűség, az önismereten alapuló patriotizmus és a magyar nyelvkincsben megtestesülő szellemi örökség hármasságáig. Még megadatott neki, hogy utolsó éveiben, a Magyar Nemzetbe írott néhány nagyobb cikkében immár öncenzúra és kényszerű képtelenség nélkül fejtsse ki újságírói és közirő hitvallását. Egy héttel az orosz csapatok kivonulása után ezt írta: „Bármely antiszemita hang önpusztítás lesz, mert aláássa emberi hitelünket, azt, hogy joggal állhassunk ki például Erdély magyarsága, vagy a kevesek, a kicsinyek joga, mondjuk, Szlovénia önrendelkezése mellett.” (*Harangszó után*, 1991. júl. 6.) Másfél évvel később, utolsó szilveszteri vezércikkében pedig ezt: „... le kellene vetni fenekedést, bosszút, gyűlöletet, pártharcokat, s eldobni,

elásni a nemzeti öngyilkosság valamennyi fegyverét. ... ki kellene egyeznünk saját magunkkal, önmagunkkal.” (*Piano*, 1992. dec. 31.)

Utolsó cikkének, mely halála előtt négy nappal, a Magyar Nemzet karácsonyi számában jelent meg, ezt a címet adta: *Végtelen mondat – a hazához*. Vajon ki lesz, ki lehet az a magyar hírlapíró, aki tovább írja R. P. végtelen mondatát? Vagy legalább összegyűjti és könyv alakban is kiadja legfontosabb cikkeit? Így emlékezhethetünk rá a legméltóbban július 28-án, a 80. (mégis!) születésnapon.

Pesten autózva különös boltfelirat suhant el mellettünk: „Férfi Divat Új Embereknek”. Nocsak! Kik lehetnek azok az új emberek, akiknek a tulajdonos az árúját szánja?

A szó szoros értelmében új ember az, aki csak most jött a világra. Tehát az újszülött, a csecsemő (az adott esetben: fiúcssecsemő). Ámde a csecsemő mégsem férfi; korai volna neki a kirakatban díszlő sok jól szabott öltöny meg zakó.

Akkor hát ki az új ember? Talán az, aki egészen megújult, megváltozott valamtól, például a hit vagy a nevelés által? Lám, a katolikus lapnak épp ez a címe: *Új Ember*. S eszembe villan a pofonjáról elhíresült Makarenko is, akinek Pedagógiai hőskölteményét ezzel a címmel jelentették meg először magyarul: *Az új ember kovácsa*.

Vagy az az új ember, aki annyira megváltozott, hogy már nem is tekinthető azonosnak önmagával? Például az, aki még 1989-ben is a Tanácsköztársaság dicsőségét zengte, de négy évvel később vaskos kötetet állított össze a vörösteror rémtetteiről? Rajta vajon hogy állna a vadiúj (bocsánat: vadonatúj) zakó?

Persze az új ember-ről eszünkbe juthat a *homo novus* is. A rómaiak az olyan embert nevezték így, aki családjából elsőként viselt magas hivatal, s így felemelkedett az uralkodó körökbe. A kifejezésnek, tudjuk, volt némi pejoratív hangulata. Ma arra az emberre mondhatjuk, hogy *homo novus*, aki 1. új beosztásba, más körülmények közé került, s még nem ismeri a helyi szokásokat, viszonyokat; 2. magasabb társadalmi, vagyoni rétegbe kapaszkodott föl, de új környezete rendszerint lenézi (a Bakos-szótár alapján). S akkor még nem is említettük az újgazdag-ot meg a parvenút (ezekben a szavakban a rosszálló mellesz még erősebb).

Lehet, hogy nem is olyan nagy dicsőség új embernek lenni? Vajon hányan veszik majd magukra ezt a minősítést, s tudónak a nekik létesített üzletbe? Én, azt hiszem, nem állok be közéjük. Inkább megmaradok régi embernek.

De hogy ne vádolhasson senki rosszindulattal az új üzleti vállalkozások iránt, ez úton

üzenem a boltosnak, hogy a *férfi divat*-ot egy szoba kell írni. Legalábbis addig, amíg az új emberek meg nem változtatják a szabályt.

Sok évvel ezelőtt már írtam egy cikket a „bújjócskázó mondatrészek”-ről, a beugrató szörendű mondatokról (később átdolgozva megjelent a *Mondd és írd!* kötetben is). De annyi az új példa, nem állom meg, hogy vissza ne térjek a témára. Nincsenek régi témák, csak öreg emberek vannak. Egy újszülöttnek (l. előző cikkünket!) minden téma új.

De lássuk az adatokat! A reggeli lapban ezen a rövidhíren akad meg a szemem (az eredeti tipográfiával közlöm): „ÉLETÉ VESZTETTE az ellenfeleitől szorongatott Didier Ratsiraka madagaszkári elnök...” Ejha, sziszszenek fel, de már olvasom is tovább, s látom, hogy nem egészen úgy esett meg a dolog, ahogy elsőre értettem. A mondat ugyanis így fejeződik be: „... őt híve a zavargások során.” Tehát nem az elnök halt meg, hanem a hívei. A madagaszkári elnök nem alany volt, csupán ál-alany, valójában birtokos jelző (a híve szónak a birtokos jelzője).

Az ál-alanyoknál jóval gyakoribbak az ál-tárgyak. Ezek ugyan valóban tárgyak, csak hogy nem az állítmánnak, hanem valamely bővítményének a tárgyai. A példák, remélem, nyomban világossá teszik, mi is történik ilyenkor. Azt a pontot, ahol az olvasó rádöbben, hogy addig rosszul értette, félreértette a mondatot, függőleges vonallal jelölöm: „Belgrád bírálja a béketervet | elutasító boszniai szerb erőket”; „Föl kell számolni a jóviszonyt | gátló tényezőket” (ez rádiós példa, az összes többi kedvenc napilapomból, a Magyar Nemzetből való); „a nagykovács kéri a címzeteket, tehát a Lantos-vita felszólalóit, legyenek róla meggyőződve, nagyon sok magyar osztja Csúrka »antiszemita és antidemokratikus megjegyzéseit | elítélő» véleményüket.”

S ez még mindig nem a csúcstartó mondat! A pálmát szerintem ez viszi el (mert ebben nem egyszer, hanem kétszer is sikerült megakasztani a nyájas olvasót): „Itt (ti. hazánkban) bejegyzett párt vezetője állíthatja elének követendő példaként a szocializmust | a tiltakozó diákok fejét | széttaposó tankokra támaszkodva építő vörös Kínát.” Na végre! – kiálthatunk fel, amikor a két ál-tárgy után végre megtaláljuk az igazit (*Kínát*).

Természetesen nem azt akarom mindezzel állítani, hogy a szerzők szándékosan vezetik félre közönségüket. De hát, mint mondják, a pokolba vezető út is szándékkal van kikövezve. A tanulság, ha van egyáltalán, mindegyik ennyi: ne az olvasótól meg a hallgatótól várjuk (el), hogy kibogozza ügyetlenül fogalmazott mondatainkat! Van szegénynek épp elég baja enélkül is!

Kemény Gábor

Szavak, szólások, nyelvi szokások

A nyelvi hagyományról

A hagyomány elsősorban a történelem, a néprajz, a művelődéstörténet vagy az antropológia fogalma. Most azonban a nyelvi hagyományról lesz szó, arról a fogalomról, amelyről viszonylag keveset beszéltünk, jelenségét nem jártuk elég alaposan körül, fontosságát nem hangsúlyoztuk.

A Magyar értelmező kéziszótár szerint a hagyomány: „Közösségben tovább élő (tudatosan ápol) szokás, ízlés, felfogás, illetve szellemi örökség”. Az Oxford English Dictionary szerint: „Régtől bevezetett és általánosan elfogadott szokás vagy eljárási mód, mely szinte a törvény erejével bír; ősi gyakorlat; a művészet vagy irodalom valamely ága vagy iskolája tapasztalatainak és gyakorlatának összessége (vagy része), melyet az elődök adnak át, s mely általában követésre talál”. Watzlawick szerint „a hagyomány természetéhez tartozik, hogy biztosítsa az állandóságot, ha kell, akár erőszakos cselekvés árán is”. Végezetül lássuk a Magyar néprajzi lexikon hagyomány-meghatározásának egy részletét: „a közösségi magatartásformák és objektívációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns-rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele, az élők világában egyedül az emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (pl. a nyelv), amelyek a megtanulás-elajándékozás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezek viselkedését. A hagyomány nem egyéb tehát, mint e szimbolizált jelrendszerek összessége”.

A meghatározásokban közös jellemvonások: emberi közösség, csoport; szabályok; megőrző-konzerváló jelleg, állandóság; ismétlődés, a kultúra összetartó ereje; szimbolizált jelrendszer.

Nyelvi hagyományról többféleképpen is beszélhetünk.

Megkülönböztethetjük a szűkebb értelmű nyelvészeti hagyományt, amely alatt a tudomány, nyelvtudomány eddigi fülhalmozott ismereteit értjük; tágabb értelemben beszélhetünk az emberi nyelv, illetve egy adott nyelv hagyományainak összességéről. Valamennyi igen fontos, s a nyelvvel foglalkozókra különféle kötelezettségeket ró.

A nyelvészeti hagyományról, amely tudománytörténeti, -módszertani és -etikai kérdés is, most nem szólnok. Ez elsősorban a tudományos élet ügye, s egyszer majd bővebben ki szeretném fejteni.

A nyelvi hagyomány azonban minden anyanyelvi beszélőt érintő dolog. A nyelv eszköze az összes többi hagyománynak (hiszen valamennyi kulturális termék a

nyelv segítségével azonosítható és adható át nemzedékről nemzedékre), s emellett van saját hagyománya is. A kultúra holt anyag lenne, ha egyszeriben valamilyen véletlen folytán elpusztulna a nyelv, s az azt hordozó felnőtt lakosság. A nyelvet nem ismerő, anélkül fölnövő gyerekek elhagynák a lakóházakat, a szolgáltatásokat leállnának, megszakadna az emberi fejlődés.

De most a nyelvi hagyomány összetevőiről szeretnék bővebben szólni. A nyelv alapvetően hagyományos természetű, hiszen a nyelvet alkotó szavak, szerkesztési, jelentési és használati szabályok a történelmi fejlődés termékei, s magukon viselik a változás megannyi jelét. Tudjuk – s az átlagember is észreveszi –, hogy a szavak jelentése szüntelen átalakulásban van. Jelentésük szűkülhet, sőt szavak kihalhatnak, mások jelentése állandóan bővül, koronként más, s esetleg annyira eltávolodik az eredetitől, hogy ma már nem is gondolnánk egykori értelmére. Amikor azt mondjuk, hogy *Beugrom a városba kocsival*, nem gondolunk a *beugrik* eredeti jelentésére (vagyis: egy ugrással beveti magát valahová, pl. a vízbe), s a *kocsi*-t sem négy keréken járó lófogató személyszállító járműnek véljük. A szavak megmaradtak, megőrizte őket a hagyomány, a jelentések megváltoztak (a hagyomány előírta módon és törvények szerint), s mégis tökéletes a kommunikáció, a megértés. A hagyomány elemzéssel kideríthető.

A nyelvi hagyomány legjobban talán a frazeológiában érhető tetten. Ebbe a körbe soroljuk a konvencionális kifejezéseket, a szólásokat, a közmondásokat, a közhelyeket, a különböző jókívánságokat stb. Ezek a nyelv megszilárdult elemei, csak korlátozottan variálhatók, ismételtetjük őket (a hagyomány egyik fő ismérve az ismételtetés), s általában kevés tudatossággal használjuk. Egy-egy jó ha-

sonlat nem egyéni kreativitásunk termékeként ugrik elő, hanem frazeológia-szótárunkból. Pl. *Úgy néz ki ez a lakás, mint a disznóól*. Vagy: *Takarod el a csúnyádat!* Vagy: *Kelj fel, hiszen a koldus már a hetedik falut megjárta!* Vagy: *Nem pénzt adom a szót*.

A frazeológia annyira sokrétű terület, hogy a nyelvészeken kívül érdekli a többi hagyománykutatót: a folkloristákat, a néprajzosaikat, a művelődéstörténészeket, sőt a pszichológusokat, szociológusokat is. (Pl. egyik-másik káromkodásban elfojtott ösztönök törnek a felszínre.)

Jóval kevésbé nyilvánvalóan változnak a nyelv szerkesztési szabályai, vagyis maga a nyelvtan. De hogy változik, ahhoz nem kell a Halotti Beszéd időszakába visszamennünk, elég a múlt századi íróinkat, költőinket olvasni. Él, eleven még ekkor az elbeszélő múlt idő (*megállék*; ma ezt mondjuk: *megálltam*; *evék*; ma ezt mondjuk: *ettem*), erőteljes az egyszavas jövő idő (*menend*; ma ezt mondjuk: *menni fog*). A huszadik században egyszerűben archaikussá váltak e formák, egyszerűsödött ezen a területen a nyelv. Ha a nyelvtörténeten végigtekintünk, elolvassuk Bárczi Géza könyvét, A magyar nyelv életrajzát, vagy tanulmányozzuk A magyar nyelv történeti nyelvtana eddig megjelent kötetait, azt tapasztaljuk, hogy a nyelvtani megoldásoknak, formáknak ugyanúgy történetük van, mint a szavaknak; a szófajok, a mondatrészek ugyanúgy történeti fejlődésen mennek át, mint az egyes szavak.

Inkább megfigyelhető ez a hagyomány szülte rend és ennek változása a nyelvhasználati, -alkalmazási szabályok terén. A használat, az alkalmazás keretei szoros kapcsolatban állnak a közösséggel, a szokásokkal, a társadalmi illemmel, a stílussal, a történelmi körülményekkel stb. Kultúránként (szubkultúránként, illetve kulturális övezetenként) másként köszönünk, más szavakkal udvarolunk, más dolgokat nem hozunk szóba – vagyis mások a nyelvi illemszabályok, és mások a nyelvi tabuk is. Azt mondják, hogy a magyar ember sörrel nem koccint (sőt ennek az eredetét is mindig föllevenítjük, hogy lássa partnerünk, nem illetlenségből nem akarunk koccintani) – a németek nyugodtan koccintanak sörrel. – Az angolok nem kívánnák egészségünkre a tüsszentést. – Reggel hazamenő vasutasnak hagyományosan „jó éjszakát” mondanak. – Halásznak, vadásznak durvaság „jó szerencsét” kívánni, csakúgy, mint a diáknak vizsga előtt. Inkább mondjuk: *Kéz- és lábtörés!* – Felvételi vizsgán nem illik azt mondani: *Viszontlátásra!* – Gyógyszertárban nem ajánlatos a gyógyszerrel megköszönni (mert a babona szerint akkor nem hat). – Vak embernek nem mondjuk: *Viszontlátásra*, hiszen ekkor szó

Tulajdonnévi eredetű szerzetesrendneveink

Köznevekből gyakran keletkeznek tulajdonnevek, már a XI–XII. századi oklevelekben találunk ilyenekkel. Ezek ritkábban földrajzi, legnagyobb részt azonban nemzeti, főleg családnév. Keletkeznek ilyenek jellegzetes testi-lelki tulajdonságokból, foglalkozásnevekből, valamely nemzettől való hajdani származásból, tisztségekből stb.

Jóval ritkábban, de azért nem kis számban válnak tulajdonnevek köznevekké. Eredetük aztán igen sokszor elhomályosul vagy nem is válik ismertté, főleg azért, mert e nevekből lett szavak az idegennek számító európai kultúrkörből vándoroltak hozzánk, részint pedig mert javarészt tárgyakat, iparcikkeket jelölve gyorsan hozzádomultak hangrendszerünkhöz, megszokottá váltak, s már senki sem érzi idegen származásukat. Legrégibben a hazai kereszténység első századaiban hozzánk behívott, betelepített szerzetesrendek alapítóinak vagy anyakolostorának nevéből lett közszó. Cikkemben éppen ezért ezeket tekintem át.

Legelső közöttük a *bencés*, a nursiai Szent Benedek által a VI. században alapított rend. Legelső rendházuk az olaszországi Monte Cassino-i apátság. Hagyományuk lett, hogy kolostoraikat magaslatokon telepítették. Magyarországon kezdetben szétszórtan térítettek, majd Géza fejedelem idején alapították meg pannonhalmi apátságukat. Az Európaszerte rendkívül elterjedt és népszerű tanító rend később újabb ágakra is bomlott: ciszterekre, trappistákra, karthauzákra. A *bencés* elnevezés alapja a *Bence* személynév, amely voltaképpen a latin *Vincentius* név *Bencenc* változatából alakult, de a *Benedek* kicsinyítő alakváltozataként is elterjedt.

A *ciszterci* rend 1098-ban alakult meg a bencések egyik ágaként, ugyancsak mint tanító szerzet. Elnevezésük a franciaországi Cîteaux helynév latin változatának, a *Cistercium*-nak a származéka. Nyelvünkben közszóként *cisztercita*, *ciszter* alakban is szerepel.

A *karthauzi* elnevezés származékszó. Azonos a franciaországi Mészkö Alpoknak Grenoble-tól északra fekvő csoportját jelölő *Chartreuse* földrajzi névvel. Ez a középkori latin *Cartusia* névvel azonos. Az új szerzetesrend tehát egy hegycsoportról kapta nevét. Itt létesített anyakolostorukat 1086-ban Szent Bruno alapította mint szigorú szabályú rendet, mert tagjainak még beszélniük sem volt szabad. Nevükből származik Stendhal Pármái kolostor (la Chartreuse de Parme) és Eötvös Karthauzi című regénye. A mai ember azonban leginkább a fentivel azonos, de francia írású és ejtésű *chartreuse* nevű itáliféleséget ismeri, aminek készítésében híressé váltak, mert ez jelentette anyagi forrásukat.

A *trappista* szerzet a ciszterci rend legszigorúbb kiágazása; az 1660-as években alapították. Elnevezésüket a híres *La Trappe* ciszterci apátság latinus változataként képezték, így lett nemzetközi szó. Mivel Magyarországon nem volt és nincs trappista kolostor, szerzetesrendként a név nálunk ma már teljesen elhomályosult, ugyanakkor mindenki ismeri az elsőként a trappista szerzetesek által készített sajtóféleséget.

A *karmelita* rend is ősi alapítású. A rend neve a történelmi Palesztinában, a mai Izraelben levő Haifa kikötőváros mögött magasodó *Karmel* nevű hegy származéka. Egy Berthold nevű kalábriai szerzetes lovag alapította a ma is virágzó rendet 1156-ban, s azért a hegyről ne-

vezte el, mert tagjai kezdetben ott folytattak remeteéletet. Magyarországon 1687-ben telepedtek meg, női águk is van.

A *dominikánus* rend neve a latin *Dominicus* névből való, ennek jelentése pedig: az Úr napján, azaz vasárnap született. Szent Domonkos, spanyol nevén Domingo de Guzman alapította, aki 1170-től 1221-ig élt. Szerepel földrajzi névként is (*Santo Domingo*), s a magyarban *Domonkos*, valamint *Domokos* változatban keresztnévként. Magukat a rendbe tartozó szerzeteseket is nevezik *domonkosoknak*.

A *premontreiek* elnevezése a rend alapítási helyének nevéből, a franciaországi *Prémontré* helynévből származik, az pedig ebből a latin elnevezésből: *pratum monstratum*. Kanonokrend, amelyet Szent Norbert alapított 1121-ben.

A nálunk egyik legismertebb és népszerű *ferences* rend a *Ferenc*, latinul *Franciscus* keresztnevből származik, az alapító Assisi Szent Ferencnek a nevéből. E keresztnev magyarzata pedig az, hogy Assisi Szent Ferencnek kereskedő édesapját fia születésének híre Franciaországban érte, és örömeiben, továbbá azért is, mert felesége, az újszülött édesanyja francia származású volt, „a kis franciának”, azaz *Franciscus*-nak nevezte el. A ferences szerzet egyik ága a minoriták, azaz magyarul a „kisebb testvérek”.

Végül az egyetlen magyar alapítású szerzetről, a *pálosokról* néhány szót! A rend Remete Szent Pálról, védőszentjéről kapta nevét. A tatárjárás után alapították, s ma is fennáll.

Benkóczy György

→ szerint is érthető a köszönéskor, más esetben eszünkbe sem jut, hogy van valami köze a látáshoz. – Nyugat-Európában illetlenség valakit a jövedelméről faggatni. – Angliában és Hollandiában meglehetősen nagy otrombaság a királynőről kétértelmű megjegyzéseket tenni.

A *nyelvi hagyományokat* mindennapi nyelvhasználatunkban önkéntelenül alkalmazzuk; ha tudatosan figyelünk nyelvünkre, akkor tetten érhetjük a csiszolgatás, szépítményes folyamatát is. (*Nem illik azt mondani, hogy...; Vigyázz, ne használj elötte azt a kifejezést, hogy...*) Emellett társadalmi szokások is kialakultak a nyelvi hagyomány ismételtetésére, rögzítésére. Ilyenek a mindennapi, csevegésszerű társalgások: a falusi vagy városi kispadon üldögélés, a „kiülés”, a meglátogatások (beteg vagy újszülött, esetleg új lakás meglátogatása), a (fel)köszöntések, a különböző avatások stb. Az ünnepek, a jeles napok általában ritualizáltabb és emelkedettebb nyelvi formákat is megőriznek, hagyományoznak, ismételtetnek. Ilyen a gyerekek első szerepeltetése a rokonság előtt (*Mondd el, amit az óvodában tanultál!*), a névnap, születésnap köszöntők vagy a részvétnyilvánítások. A katonaságnál leszereléskor ma is igen elterjedt az „obsit”, vagyis a katonai búcsú-

levél elkészítése, amely archaizált nyelven arról tudósít, hogy X. Y. letöltötte a katonaidőt és mehet Isten hírével. Az „obsitot” a katonák maguk készítik el, illetve közösen dolgoznak rajta: s olyan szavakat, nyelvtani formákat is használnak, amelyeket egyébként aligha mondanának.

Fontos kritériuma a nyelvi hagyományápolásnak a közösség: egyaránt fontos a kisközösség (a családtól a kortárscsoporton át a baráti körig) és a nagyközösség, vagyis a nemzet. A kisközösség nyelvi szerepe óriási: hiszen a nyelvi szerepeket ott tanuljuk, ott alkalmazzuk, ott újítjuk meg. A nagyközösség már csak elvont módon jelenik meg, s rendszerint csak kiszakadáskor vagy kiszakításkor fogalmazódik meg hiánya. Minden életkorban a nyelvi hagyományokat az általánosan „beszélgető közösségnek” elnevezett bensőséges, szabadon választott csoportok tartják fenn és újítják meg. Ezek a szociológia műszavával a vonatkozási csoportok; ám ilyen egyszerűen is megfogalmazható: a baráti társaságok, asztaltársaságok, egyesületekbe, körökbe tömörült tagságok stb. A közösségek közös cél, tevékenység során válnak valóban beszélőkké, beszélgetőkké: ilyen a túrázás, a kirándulás, az „összejárás”, a vallási csoportosulás, az azonos hobbi, érdeklődési kör kialakította csoport stb. A beszélő kö-

zösségek nagy segítséget jelentenek a feszültségek oldásában, a lelki megtisztulásban, helyünk megtalálásában.

A szociológusok rengeteg példát hoztak rá, a pszichológusok a következők nyelvi ismerik: a maga és közössége hagyományaitól földrajzilag vagy társadalmilag elszakított ember általában boldogtalan, önsorsrontó, nem érzi jól magát. A „kétlaki” életmódot folytató, szülőföldjüktől távol lakó iskolások, munkások esetében figyelték meg ezt a kettős gyökértelenséget. Balázs József remek kisregénye, a *Koportos egy Budapesten dolgozó szabolcsi cigány segédmunkás életének egy epizódjában* mutatja be tömören ezt a fájdalmat.

Ilyen a nyelvi hagyományaitól elszakított ember is. Nyelvjárást beszélők esetében mennyire jól észrevehető az, hogy szülőföldjükre, közösségükbe visszatérve könnyedén válnak vissza az anyanyelvjárásra. Idegenek lennének, ha a köznyelvet beszélnék otthon.

A nyelvi hagyomány – olykor erőszakosnak tűnő módon – megköt, előír. Berzenkedünk ellene. Ha hiányzik – lelkünk belső sorvadásnak indul.

Hagyományok szülte és örökölt szavaink, kifejezéseink, nyelvi szokásaink nélkül úgy állnánk a világban, mint a szedett fa.

„Ahová lépek, szörny terem”

A mozikban bemutatott filmeket nézve figyelemre méltó az a tény, hogy majdnem 90%-uk amerikai (vagy legalábbis angol nyelvterület-ről származik). Például 1993. július 9-e és augusztus 26-a között (azaz mindössze 7 hét alatt) tizenhét amerikai filmet kezdtek játszani a hazai mozikban.

Ezek a számadatok azért is sokatmondóak, mert a filmekkel együtt sokszor az angol nyelvű filmcímek is bekerülnek nyelvünkbe, szaporítva az idegen szavak számát.

Gyakran meghagyják a forgalmazók a film eredeti címét, főleg ha az a szereplők, főhősök neve, pl. *Amadeus*, *Sommersby*, *Chaplin*. Ezeknek a címeknek egyik változata a szereplők becenevéből kreált forma, mint a *Hudson Hawk* (Hudsoni Sólyom), a főszereplő betörő ragadványneve; vagy a *Cadillac Man*, egy szerencsétlen autógyűnök gúnyneveként.

Mostanában egyre többször láthatunk olyan filmeket, amelyeket sikeres amerikai képregényekből készítettek. Ezeknek a címe is megmarad az eredeti formában a könnyebb azonosíthatóság kedvéért, pl. *Batman*, *Superman*, *Lucky Luke*.

Ugyanígy alkalmazzák címként az adott filmben szereplő helyszínek nevét is, pl. *Havana*, *Grand Canyon*.

A *Micsoda nő* cím ügyes műfordítása a sok országban futó *Pretty Woman* filmcímnek (igaz, a nézők tudatában így is az angol nyelvű eredeti cím maradt meg). Szintén találó szójátékkal alkották meg a *Total Recall* (Totális emlékezet) cím magyar fordítását: *Az emlékmás*. Ám ez utóbbi ötletességével együtt sem szorítható ki az eredetét, lévén ez is egy az egész világon játszott Schwarzenegger-film.

Éppen ebben a nemzetköziségben rejlik a jelenség magyarázata: a határok kitágulásával, leépítésével, a nagy „népvándorlásokkal”, a közlekedés felgyorsulásával, a hírközlés totalitásával a kultúrák egymásba mosódása is együtt járhat. És ennek a folyamatnak a lecsapódását követhetjük nyomon a filmekben mint a modern kultúra egyik legmarkánsabb hordozójában, és a filmcímekben is mint ezeknek nyelvi kifejeződésében.

Az angol nyelvű címek mellett magyar címet is adnak a fordítók a filmeknek. Ez lehet az eredetinek többé-kevésbé hű fordítása, pl. *Az utolsó mohikán* (*The Last Of The Mohicans*); *Hullámok hercege* (*The Prince Of Tides*); *Tökéletes katona* (*Universal Soldier*).

Sokszor viszont a magyar címek színesebbek, ötletesebbek, sőt hatás-
vadászóbbak az eredetiekénél. Megfigyeléseim szerint, mintha a magyar címadók fantáziája nagyobb volna, jobban kihasználják a nyelvben rejlő lehetőségeket. Az eredeti címekben ugyanis általában megelégszenek a címadás alapvető típusainak a felhasználásával: a szereplők neve, a helyszín neve, a tartalom tömör összefoglalása. Például: *Barton Fink* (a főszereplő neve) → *Hollywoodi lidércnyomás*; *White Palace* (egy étterem neve) → *A gyönyör rabjai*; *Home Alone* (Egyedül otthon) → *Reszkesse-tek, betörők!*

Ezért kényszerülnek néha a fordítók arra, hogy az esetleg semmitmondó cím helyett új, önálló címet alkossanak, pl. *Big* (Nagy) → *Segítség, felnőttem!*; *A Summer Story* (Nyári történet) → *Meghalni a szerelemért*.

A magyar címadók szívesen nyúlnak szójátékokhoz (*Apóca a pácban*; *Farkangyal*), szállóigék, közmondások elferdített változataihoz (*Ahová lépek, szörny terem*; *Jöttünk, láttunk, visszamennénk*), illetve hangzatosabb, reklámozhatóbb, esetleg a tartalmat is frappánsabban kifejtő megoldásokhoz (*A szerelem Harley Davidsonon érkezik*; *Az istenek a fejükre estek*).

A címfordítás indoka az is lehet, hogy nincs ekvivalensen kifejezhető tartalma az eredeti címnek, magyarul csupán körülírható lenne. Ilyen például a *Filofax*, *avagy a sors könyve* cím. A *filofax* nálunk mostanában kezd elterjedni, eredetileg az amerikai menedzserek, üzletemberek tartozéka. A régi határidőnapló kibővített, modernizált változata, amely magában foglalja az illető feljegyzéseit a programjairól, terveiről, munkájáról, pénzügyeiről stb., ezenkívül névjegyeket, hitelkártyákat, készpénzt, címeket, telefonszámokat, hivatalos iratokat, esetleg még a kulcsokat is, röviden egy mai ember egész életét. Ezért született a magyarázatos magyar cím (a filmben egy ilyen *filofax* vész el, és ezzel sok változnak meg).

Gyakran megtörténik, hogy egy idegen nyelvű filmcím bizonyos asszociációkat kényszerít ki egy régebbi, sikeres filmhez, és ilyenkor a fordítók élnék a lehetőséggel, hogy egy már befutott

AZ A FRÁNYA HANGSÚLY

Hallgatom félálomban a rádió reggeli híreit. „Egy negyvenéves villamosra váró asszonyt találtak el” – hangzik a hangsúlyos hír. Szomorú, de hol jár ilyen öreg kasztni?

Azután, amikor már egészen éber vagyok, jövök rá, miről is szól a hír: „Egy negyvenéves, villamosra váró asszonyt találtak el.”

Egy hangsúly, írásban egy vessző milyen értelmi változást jelent!

Hogy is volt a királynő megöletésével? (Reginam occidere...)

Fazekas Máttyás

filmcímhez kapcsolják az új címet akkor is, ha ennek a kapcsolódásnak a film tartalmában nyoma sincs. Például: *Az országút fantomja* (*The Hitcher* = *A stoppos*), vö. *Az operaház fantomja*; *Szombat esti frász* (*Mystery Date* = *Rejtélyes randevú*), vö. *Szombat esti láz*. Találhatóbb példának tartom az *Előre a múltba* címet, melynek asszociációs alapja a *Vissza a jövőbe* című filmtrilógia (az eredeti cím: *Peggy Sue Got Married* – *Peggy Sue házasságot kötött*).

Ide sorolhatók még az olyan egymást felidéző címek, amelyek azonos képzetkörből merítenek (a műfajuk ún. erotikus thriller): *Elemi ösztön*; *Dermesztő szenvedélyek*; *Örjítő vágy*; *Végzetes vonzerő*.

Az eredetiség megőrzéséért a fordítók néha túl is löknek a célon, és például új szóhashasonlatot alkotnak: *Mint a tűz*. Ami az eredeti cím ismeretében úgy egészíthető ki, „gyors, mint a tűz”; csak hogy az angol nyelvű címe *Rapid Fire*, ami inkább futótűzetet jelent.

Összegzésként azt mondhatjuk, hogy az angol nyelvű filmcímek terjedése mellett (l. *Jurassic Park*, *Sliver* stb.) a magyar címadóknak törekedniük kellene arra, ha fordítanak, hogy az eredetihez legközelebb álló vagy már bevált fordítást válasszák. Mert ez is nyelvművelés: árnyalt, kifejező és pontos fordítást adni a címeknek (hogy a *Hard Target* = *Nehéz célpont* ne legyen *Tökéletes célpont*-tá; s hogy például Orwell évtizedek óta *Állatfarm* címen ismert regényét se fordítsák *Állati gazdaság*-nak). Ha pedig önálló címadásra kerül sor, akkor új, eredeti, lehetőleg rövid, tömör és találó címet alkossanak a fordítók a magyar nyelv szabályainak figyelembevételével.

Kálmán Eszter

RÉGI-ÚJ LATIN SZAVAINK

Az Édes Anyanyelvünkben gyakran jelennek meg bírálatok, észrevételek az okatlanul használt angol és álangol szavak, szakkifejezések miatt. Előzőnk az utcát, a gazdasági életet, a sajtót, tévútra viszik a nyelvhasználatot. A védekezés közben alig figyelünk a máshonnan eredő torzulásokra. Például latin szavak különös megjelenésére. A latin semleges nyelv, mintegy másfél ezer éve nem saját nyelve semmilyen hatalomnak. A magyar kultúrának a latin nevelőanyja volt, s ezt elfogadta a nyelv is. Am anyanyelvünk megerősödése után a nevelőszülő már nem kívánt gyám lett. Csak az idős emberek emlékeznek rá, hogy századunk első évtizedeiben a nyelv-művelésnek még komoly gondot okoztak a latinizmusok. A változások ezen a téren is megtörténtek, a latin mint tantárgy majdnem teljesen kiszorult az iskolákból, s így nem lehetett többé jelentős hatása az értelmiség gondolkodására és nyelvhasználatára. Az utóbbi időben nyelvünkbe kerülő latin szavakat, szóelemeket általában az angolon keresztül vesszük át.

Meglepő, hogy néhány éve ismét életre kelnek latin szóhasználatok. Ezek a hazai latin hagyományból jönnek, nem az angolon keresztül. Főleg a közéletben tűnnek fel, részben vagy egészben háttérbe szorítva korábban használt magyar szavakat.

Hosszú, tetszhalálnak mondható elűnés után ismertük meg újra a *grémi-um* szót, amely több közéleti összefüggésben átvette (visszavette?) a *testület* és a *bizottság* helyét. A hétköznapiainak nyelvhasználatához szokott átlagember furcsálkodva hallja a *kompetenciá-t*. Korábban otthonos volt a tudományos szaknyelvben, főleg a nyelvtudományban, Noam Chomsky kezdeményezésére; a köznyelvben nem használták. Közéleti emberek nyilvános beszédében, írásban *illetékes-ség-et*, *jogkör-t* jelent, s általában eléggé pontatlanul. – A hosszú ideig politikai divatszóként szereplő *megegyezés*, *közmegegyezés* helyére az „előkelőbb” *kon-szenzus* lépett.

Gyakran hallunk *konstruktív* magatartásról, véleményről stb.; korábban a hasonló rendeltetésű *építő jellegű*, *építő szándékú* szókapcsolatokat hallottuk, amelyek magyarossága, magyar szervessége vitatható, de legalább magyar elemekből állnak. Azonos latin töből származik a *konstrukció* (*hitelkonstrukció*). Nehéz földérteni, milyen korábbi szó szerepét vette át; talán nem is volt igazi előzménye; a közéletben, gazdasági életben jelentkező új fogalmat jelöl. Hallottuk ugyan régebben is, de, amennyire

meg tudom ítélni, kissé gúnyos vagy tréfás háttérértelemmel.

Ugyancsak újabban kapott nagy hangot a *demonstráció*, főleg a sajtó használja. A korábban általános *tüntetés* megmaradt, de vélhetően szűkebb szerepben: külföldön történő utcai felvonulást vagy itthoni, de nem szervezett vagy nem engedélyezett megmozdulást jelent.

A *tolerancia*, *toleráns* is sokkal kedveltebb szó, mint régen. A magyar *türellem*, *türelmes* azelőtt politikai értelemben alig volt használatos, érthető okból, történelmi értelemben inkább („vallási türellem”, „türelmi rendelet”), egyébként a köznap nyelv használta, leginkább ’kissé elnéző magatartás’, ’nyugodt várakozás’ és egyéb efféle jelentéssel. Ha a *tolerancia* és *türellem* egymás mellett élne, jól elhatárolható valóságvonatkozással, a latin eredetű szó gyarapítaná szóeszközeink tárárt. (Ahogyan a *vízió* és a *látomás*; a kettő jelentése nem egészen azonos.) Így azonban nem örülhetünk a *tolerancia* növekvő gyakoriságának, új jelentésterületre való áttérjedésének.

Az olyan szavakra, mint a *grémi-um*, *frakció* (= képviselőcsoport), a tudományos szaknyelv köréből kilépő *kompetencia* és néhány efféle – a magyar nyelvnek nincs semmi szüksége.

Talán a latin új vonzásának tulajdoníthatjuk a hagyományos szenedő ige megjelenését is: *kíváncsít* – sőt főnévképzővel megtoldva: *megméret-tetés*.

A felsorolt régi-új latinkodás már a nyolcvanas években elkezdődött, tehát a közjogi váltás előtt. De összefügg a közéleti fordulattal, és az újságírók is terjesztik.

A magyar nyelv és kultúra történelmi okok miatt különleges kapcsolatban volt mindig a latinnal (és a görög-gel). A latin szó rendszerint nem annyira idegen, mint az élő, főleg nyugati nyelvekből hozzánk került jövevény. De ennek a kedvezőbb megítélésnek határai vannak. Kisfaludy két vígjátékához, a nyugatot majmoló Szélházy és a „latinos” Perföldy egyaránt a magyarság nyelvi alárendeltségének képviselői. Kettejük között csak az a különbség, hogy Perföldy *mint ember* rokonszenves, vetélytársa pedig nem.

Bán Ervin

Egy érdekes szóalkotásmódról

Népetimológiának nevezzük azt a szóalak-változtatást, amelyet a beszélő úgy hoz létre, hogy a számára ismeretlen, legtöbbször idegen szót egy alakilag hasonló, ismert (magyar) szóval cseréli föl. A népetimológias szóalak-változtatás oka az alaki hasonlóságon alapuló téves képzetársítás, etimológizálás. Az idegen nyelvek és szavak ismeretének hiánya kedvez ennek a szóalkotási módnak. S bár aránylag ritkán fordul elő, nem új keletű. A nyelvtörténet során többször is éltek vele elődeink, köz- és tulajdonnevet egyaránt alkottak így módon. Pl. a *károkatona* madárnév a ’fekete madár’ jelentésű, török eredetű *kara katna* szószerekeztetből származik. *Keszthely* neve pedig a szláv *Kostel* alakból, amely a ’vár’ jelentésű latin *castellum* átvétel.

Napjainkban is tanúi lehetünk népetimológias szóalak-változatok keletkezésének. Ha a beszélő nem tudja valamelyik fogalom nyelvi jelét felidézni, más, hasonló szóval, szókapcsolattal helyettesíti. Így kaphatta meg az egyik megyeszékhelyen lévő *Belo-iannisz* tér a környékbeli falvak lakóitól a *Bélijános* tér nevet. Egy másik városban a hetvenes években a Csuvas Köztársaság fővárosáról, *Csebokszár*-ról nevezték el egy lakótelepet. A városszéli öreg szőlőmunkások sehogysem tudtak megbarátkozni ezzel az idegen szóval, hiszen számukra semmit sem jelentett. Meg is változtatták hamarosan, egymás között *Csibukszár*-nak emlegették. A lakótelepen lévő Csuvas éttermet pedig Csöves étteremnek nevezték.

Az egyik Heves megyei faluban hallottam, hogy a gyereket így küldték a presszóba: „Menj csak, kisfi-am, hozzál egy *Zupot!*” Az angol nyelvet nem ismerő falusi asszonynak ezt a hangalakot idézte fel az üdítő flakonjának felirata: *7 UP* (*Seven up*, ejtsd: seven ap). A hetes számot Z-nek olvasva egyedi márkanevet alkotott.

Hasonlóképpen „magyarították” meg az egészségügyi dolgozók a *pacemaker*, a szervezetbe ültetett elektromos ingerkeltő készülék nevét is. Mivel a műszer feladata a szívritmus mesterséges fenntartása, azaz *macerálja* a szívet, egyetlen betű megváltoztatásával *pacemacer* lett a neve. Am a laikusnak ez is idegenül hangzik, ezért a *pacemaker* kiejtett változatával (pészmeke) rokon hangalakú *pészme* szóval helyettesíti.

Derűs történeteket ismerünk a szokatlan, főként idegen keresztnévvel elterjedésével kapcsolatban. A nagyszülő, méginkább a dédszülő nehézzen birkóztak meg használatukkal. Az egyik dédmama mesélte, hogy unokájának, *Brigittá*-nak a neve sokáig egy szénajtáról, a *brikett*-ről jutott eszébe, ezért ő *Brikettá*-nak szólította az újszülöttet. Egy másik dédmama az *Alexandra* nevet nem tudta felidézni. Ha kérdezték, hogy hívják az unokáját, azt válaszolta: „Nem tudom, valami *Andaxin*.” Az óvodában egy *Xantusz* nevű kislányt társai következetesen *Kaktusz*-nak emlegettek. A „névmagyarítás” nem kímélte még a televízió népszerű amerikai sorozatának, a *Dallas*-nak a szereplőit sem. Így lett *Jockey* (dzsoki) *Csoki*, *Lucy* (lúsi) *Szösz*, *Cliff* (kliff) pedig *Griff*.

Megemlíthetjük még (bár csak részben tartoznak ide) a szándékos, tréfás szótortításokat: *nyögdíjas* (nyugdíjas), *szexszervezet* (szakszervezet) stb. Ilyen játékos, humoros hatáskeltés szándékával született a *Ho Si Minh* névből a *Hosimisi*, a *Zaporozsec* kocsimárkanévből a *Záporjóska*, a *Zsiguli*-ből a *Zsiga*, a *Ladá*-ból a *Láda*. A *Sopiana* hibás ejtés-változatának, illetve rövidítésének, a *Szofi*-nak a „magyarításából” a *Zsófi* cigarettamárkanév.

Mint látjuk, kedves, játékos alakulatok ezek, nyereségei nyelvünknek. Ha nem élünk vissza használatukkal, sajátos hangulattal, ízzel fűszerezik beszédünket.

Dobóné Berencsi Margit

A helyesírás trónfosztása

Ha a nyelvről beszélünk, egyesek pillanatok alatt a helyesírásnál kötnek ki. Sokan azt hiszik, hogy a helyesírás a nyelv alfája és omegája. Pedig a helyesírás csak megállapodás az élő nyelv leképezésére.

A nyelv él, ami azt jelenti, hogy állandóan változik. Mi alakítjuk, a nyelvközösség. A helyesírás utána kullog. Némely nemzetenél olyan lassan kullog utána, hogy évszázadokkal ezelőtti kiejtést tükröz az írás. Így van a franciáknál, az angoloknál, ahol három-négy betűt is írnak egy hangra. Az ő helyesírásuk hagyományörző. A mienk alapján véve kiejtés szerinti, csak kivételes esetekben elemző vagy hagyományörző.

Hagyományosan írjuk a neveket, és van egyetlenegy hagyományos betűnk – amelynek külön hang nem felel meg –, az *ly*. (Valamikor ez is külön hang volt, de az idők folyamán azonosává vált a *j*-vel. Évekkel ezelőtt már vitatkoztunk rajta, nem kellene-e megszüntetni a betűt is.)

A szóelemzésnek megfelelő írást alkalmazzuk ott, ahol a felismerhető szóelemek lényegében megtartják eredeti hangalakjukat, csak az egymás mellé kerülő hangok ösztönösen, törvényszerűen hatnak egymásra (összeolvadnak, részlegesen hasonulnak egymáshoz). Tehát azt írjuk, hogy *igazság*, de nem írjuk, hogy *házval* (mert az utóbbinál teljesen megváltozott egy hang).

Ha már nem ismerhetők fel egy szónak az elemei, akkor a kiejtés szerint írjuk őket. Csak az a bökkenő, hogy nem mindenkinek egyforma az elemzőképessége; az egyik ember számára felismerhető, ami a másiknak már elhomályosult. Én például gyerekkoromban sokáig *kesztyű*-nek írtam a *kesztyű*-t, mert egyértelmű volt számomra, hogy a *kéz* szó származéka. Ugyanez a helyzet az összetételekkel: változó, ki mit érez egybetartozónak, mit nem. Ahogy vannak elhomályosult összetételek és képzések, vannak félig összeesztetett kifejezések is. Ezeket látszik a nyelv fejlődése. A Tihanyi Alapítólévélben szereplő „*hodu utu red*” ma „*hadi útra*” lenne: a névutóból rag lett. A mai *-szerű* képző a *szér* főnév származéka, de sokan még ma sem érzik képzőnek, ezért az *ésszerű* szót – összetételnek minősítve – így írják: *ésszerű*.

Azoknak, akik nem tudják maguk eldönteni, hogyan írjanak egy-egy szót, segít a helyesírási szótár. Azonban nem kell a helyesírási szótárt szentírásnak tekinteni. Egyik korábbi változatának a címében is benne volt, hogy *tanácsadó*.

A helyesírás folyamatosan igyekszik követni a nyelvfejlődést. Ezért kell rendszeresen módosítani. A helyesírási bizottság szavazással dönt a vitás kérdésekben. Ne felejtjük el, nem ők csinálják a nyelvet, hanem mi, a nyelvközösség. Ők csak levonják a következtetést az élő nyelvből. Némileg esetleges, hogy éppen milyen ízlésű emberek ülnek a bizottságban. Van, aki a régebbi változathoz ragaszkodik, van, aki az újabb állapotot szeretné terjeszteni. Egyik a kiejtést, másik az elemzést részesíti előnyben. Az egyik az egybeírás, a másik a különírás híve. Egyes szavakban az *i*-t, *u*-t egyik vidéken hosszsan, a másikon röviden ejtik. Amelyik álláspontot képviselők éppen többségben vannak jelen a bizottságban, azoknak a „nyelvérzéke” győz. A statisztikai módszer lehet az oka, hogy következtetések is belekerülhetnek a szótárba, pl. *kétségbe ejt* két szó, a *kétségbeesik* egy szó. Tehát tartuk meg magunknak a szabadságot – és ismerjük el ezt a szabadságot a tanárok, szerkesztők és nyomdászok is, akik írásainkat felülbírálják –, hogy ilyen esetekben saját nyelvérzékünk szerint döntünk. Tarthatatlan helyzet, hogy művelt emberek, ha a saját anyanyelvükön írnak, állandóan szótározni legyenek kénytelenek!

Gyakran előforduló kifogás, különösen tanárok részéről, hogy nem lehet azt mondani a gyerekeknek, hogy így is lehet, meg úgy is, vagy hogy ezen még a tudósok is vitatkoznak, így is föl lehet fogni, meg úgy is, mert ez megzavarná őket. Pedig a valóság ilyen (még a természettudományokban is!); jobb, ha korán hozzászoknak. Ami pedig az iskolai anyanyelvtanítást illeti, jó lenne, ha a hangsúly, hanglejtés, a világos gondolkodás, a helyes mondatszerkesztés, szórend, ragozás, szóhasználat legalább olyan súlyt kapna benne, mint a helyesírás!

Buvári Márta

Fogalmazzunk félreérthetetlenül!

(Mikor kell, mikor nem kell a visszautaló névmás?)

„Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalan-ságban tartanunk.” Kosztolányi Dezső mondása ma is időszerű.

Egy könnyű szórakozást ígérő film megtekintésére a következő szöveggel csábította a műsorúság a televízió nézőit: „Gustavo, a súlyosan eladósodott herceg Rómába érkezik, hogy milliós hitel felvételéről tárgyaljon. Mialatt ő hivatalos tárgyalásokat folytat, lánya autóbusszal bejárja a várost, és megismerkedik egy sofőrrel. Amikor megtudja, hogy kivel van dolga, elhatározza, hogy megkéri a kezét.”

Amit az utolsó mondatból megtudni vélünk, igazán nem mindennapi-nak látszik, ellenkezik azzal, amit a világról, az emberek között kialakult szokásokról, értékrendről tudunk. Valóban úgy lehet, hogy a hercegnő számára olyan vonzó a sofőr társadalmi rangja, hogy pusztán ezért ő kezdeményezi a házasságot, még azt a hagyományt is elvetve, hogy többnyire a férfi szokta megkérni a nő kezét? – Vagy másképp kell értenünk a szöveget? Talán úgy, hogy a sofőr kívánja megkérni a hercegnő kezét, „mikor megtudja, kivel van dolga”? Ha így van, mivel a *sofőr* az előzményben nem alanyként (hanem határozóként) áll, mutató névmással kellett volna visszautalni a személyére. (Mikor az megtudja...) E visszautalás nélkül ugyanis az előző mondat alanyát (a [herceg] lánya) érthetjük oda.

Hasonló bizonytalanságot okozott a szövegezés a Columbo című krimisorozat egyik filmjének műsorúságbeli bemutatójakor: „Vittorio Rossi, a neves életteremtulajdonos halála Columbot (Peter Falk) új módszerek bevezetésére készteti. Kénytelen Paul Gerardot, a népszerű tévésztárt zaklatni kihallgatásával, aminek persze nem nagyon örül.” – Ki nem örül a kihallgatással járó „zaklatásnak”? Valószínűleg nem Columbo, hanem a szóban forgó tévésztár. De hogy ez egyértelműen kiderül-

jön, ismét mutató névmással való visszautalás szükséges: „aminek az persze nem nagyon örül”.

Az ilyen félreérthető szövegek megfajtásában segítenek ugyan a valóságról való ismereteink, mégis el kell kerülnünk a nem egyértelmű, nyelvtanilag nem hibátlan fogalmazást.

Ha egymást követő szövegmondatokban (vagy összetett mondat tagmondataiban) azonos az alany, nem szükséges újra és újra megismételni, sőt névmással sem kell rá visszautalnunk, anélkül is egyértelmű a közlés: „Az utas az Itáliában oly jelenvalóként megmaradt múltak látomásaihoz vonzódik, ezért Rómába indul. Nem is csodálódik az Örök Város szépségeiben.” Gyakran azonban – fölösleges pontoskodásként – ilyenkor is visszautalnak *ő* vagy az névmással, mint első szövegünk e részében: „Mialatt ő hivatalos tárgyalásokat folytat...” E mondat az *ő* személyes névmás nélkül is egyértelműen kifejezné, hogy az első mondatbeli alanyra vonatkozik. Más sajtónyelvi példa: „A kis komp reggel 8-kor indul, de az járműveket nem szállít.” Helyesebben: „de járműveket nem szállít”. Sőt: a visszautaló szerepű mutató névmási tárgyat sem szükséges okvetlenül kitenni, ha a tárgyas ragozású igei állítmány egyértelműen utal rá: „Nem szerencsés ilyen módszereket alkalmazni, bármilyen meggondolás indokolja azt.” Sikerültebb volna a mondat, ha is kötőszóval zárta volna szerzője a megengedő értelem kimelésére: „bármilyen meggondolás indokolja *is*”.

Vissza kell azonban mutató névmással utalnunk személyt jelölő szóra is, ha az nem alanya, hanem más főnévi része (tárgya, határozója) szövegünk előző mondatának. Ilyen megoldással félreérthetetlenek volnának a cikk elején idézett szövegek is.

V. Raisz Rózsa

Fuszekli, gyatra fordítás és választási propaganda szinkronban

A *fuszekli* A magyar nyelv értelmező szótára szerint „férfiaktól hosszúnadrághoz hordott, a térd alatt zoknitartóval a lábhoz erősített rövid harisnya”.

Az amerikai Mel Brooks filmparódiája Magyarországon a fordítók jóvoltából a következő címet kapta: „Robin Hood, a fuszeklik fejedelme”. A *fuszekli* szó a film eredeti címében nem szerepel, és a filmben sem viseli senki ezt a ruhadarabot. Az eredeti szövegben harisnyanadrágról van szó, és a film férfi szereplői valamennyien ebben az öltözetben jelennek meg a vásznon. A *fuszekli* és a harisnyanadrág között akkor a különbség, mint a panamakalap és a cilinder között. A harisnyanadrág a 16. század végéig jellegzetes tartozéka volt a férfiak ruhatarának, csupán századunk második felében sajátította ki magának a nadrággal, hosszúszerű csizmával együtt a női divat. A fordítótól elvárhattunk volna némi kultúrtörténeti tájékozottságot.

A filmszövegben Robin Hood a *Lakli*, barátja a *Hapsi*, menyasszonya pedig a *Baksi* nevet kapja, a szereplők következetesen eredeti pesties „bemondásokkal” szórakoztatják a közönséget. Tekintve, hogy filmparódiáról van szó, ilyen apró baklövéseket még el lehet nézni a fordítónak. Egy jelenetben azonban alaposan túllő a célon. Amikor az egyik szereplő azt a parancsot kapja, hogy hívja fegyverbe a parasztokat, így válaszol: „Nem vagyunk mi Kisgazdapárt, hogy fellázzsuk a parasztságot!”

Ez a bemondás egészen biztos, hogy nem szerepelhetett az eredeti amerikai-angol szövegben, hanem a fordító egyéni találmánya. A hamisítás nyilvánvaló. Rendkívül ízlettelen és eléggé el nem ítéltető, hogy a választások idején a fordító és a szinkronrendező egy amerikai szórakoztató filmbe ilyen durva politikai felhangú szöveget csempeessen bele.

Vezényi Pál

Virág-show?

Nagy színes plakátok hirdették Egerben: „HOLLAND VIRÁG-SHOW! AZ ESZTERHÁZY KÁROLY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN”. Vajon mit ígért a magyar virág és az angol show főnév talányos összekapcsolása?

A Bakos Ferenc szerkesztette *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Akadémiai Kiadó, 1989) a *show* szócikkében azt az információt adja, hogy ennek az angol eredetű színházi szakszónak a kiejtése: „só”; a jelentése pedig: látványos vegyes szórakoztató műsor, amelynek a központi szereplője vagy vezetője egy népserű énekes vagy színész.

A plakát szövegének írója valószínűleg csak divatból használta ezt a szót, anélkül, hogy a jelentését ismerné. Így született a virág-show kifejezés. Még szerencse, hogy néhány sorral lejjebb a plakát magyarul is megmondta: tulajdonképpen virágvásárról van szó: „Holland virágkertészek bemutatják újfajta tavaszi virágkínálatukat, melyet 30-40%-kal olcsóbban megvásárolhatnak!” Sajnos, kimaradt a mellékmondat alanya (kik?), s így az lett a mondat értelme, hogy a holland virágkertészek vásárolhatják meg itt a saját virágkínálatukat. Pedig talán inkább az egri közönséget szeretnék volna invitálni a főiskola aulájába, a vásárra.

Más baj is van ezzel a mondattal. Ugyanis nem adja tudtunkra, hogy mihez képest olcsóbb 30-40%-kal a főiskola épületében való virágvásárlás. Ez teljesen homályban maradt. De legalább annyit mégiscsak megtudtunk ebből a mondatból, hogy a virág-show igazában virágvásár, nem pedig valamilyen – virágokkal kapcsolatos – szórakoztató műsor.

Jobb lett volna mindjárt a plakát tetején is virágvásár-t írni!

Pásztor Emil

Szilágyi Ferenc

BÖKVERSEK

Prodzsekt

A *terv* mára *projekt* s sznobosabban, „angolosabban” ejtve: *prodzsekt*, ahogyan *arculatod* ma *imázs* avagy *imidzs*. – *Imidzsem* szólt komolyan Zarathusztra s nemzeti Örlelkünk: Elvesz a hon meg a nép mely nyelvét idegenre cseréli, eladva a lelkét ősei oltárát, nemzete isteneit; már a *menedzser-shop*, *snack bar*, *drink bar* meg a *hot dog* várja Kazinczy csipős csipkefa ostorait, tisztá szavát: Szentség, szentély ez az árva magyar nyelv mely ha bitangra kerül: nép s haza véle merül!

Ellenstrófa

Mert megy tervszerűen, de megy ám a nemzeti nyelvnek írtón írtása, s hogyha Te nem felelelsz és hagyod: az újság, felirat meg a média „stáb”-ja sírba tesz: elmúlsz *terv*-, sorry: *prodzsekt*szerűen.

Pub

A kiskocsmá – a kisvendéglő – új-magyarul már „*pab*”; de imígy ám: *pub*, szép európaiul, ahogy a *bolt* meg *shop* s a mutatóvagy új-magyarul *show*: jó *show*-s kifli dukál *pub*-ban is a sör elé; mert hogy a *pub* ki s mi s mire jó, elmondja a szótár: a *public house*-nak metszete, mint ahogy az *önki* – de ez magyar, és így érted, míglen a *public house* magyarul „nyílt ház” – és rövidítve – na mi? Nem *kupi* (bár a kupád, a sörös, *pub*-ként imígyen rövidülhet), inkább csak *söri* vagy a borok anyja: *Bori*. Ám van jobb szó még a *pub*-okra: ha ott a család is jól ellér: a *csahó* lesz neve – s *chup* (csap) netalán?

Texas Café

Texas, *Paris Café* tündöklök a Ráday utcán – Texasban netalán épp *Budapest cuki* nyílt? S itt van a *Kangaroo* is, hiszen ő ugrálgat a Pusztán, meg *Kakadoo Island* és *Pelican*, *Kiwi snack*; Kócsag-, Gólya-, Daru- s Csalogány, Pinty fészke üres már pusztul a nyelv s vele szép, ősi dalú szavaink. Furcsán szólna, való a *Gödény* bár vagy *Csalogány snack* – amde ha egy a honod és anyanyelv is egy kíméld meg fészke s be ne piszkítsd bankamadar-mód: szép kivesző szavait, védjed a kócsagait!

Idegen a fővárosban

Tessék mondani mán: ez a föld itt még Magyarország? káprázik a szemem: annyi a *snack* meg a *drink*; *hot dog* mordul rám s *topless*-ben vetkezik a nyelv ősi mivoltából; mily fura Babel ez itt? Véletlen sincs már *üzlet*, csak *shop* s *mini market* ahol a nemzeti nyelv áron alul eladó.

Kérdés

BAZ-megye szült-e, fiam, hogy örökké aztat idézed vagy tán Bosznia volt egykor a drága hazád? Minden mondatban kétszer-háromszor idézed: BAZ-megye végül már BAZ-megye-díjat is ad s Bosznia fölterjeszt Szarajevo s Bosznia-díjra! Bár jobb volna, ha szád BAZ-megye tiszta vizű forráskútjaiból öblítnéd mocskaitól meg – romlott nyelv és száj illata mást zavar ám!

Még egyszer a sietős beszédéről

Gyakran esik szó a magyar beszédírási káros, sőt káros elváltozásáról, amelyet hétköznapi szóval hadarásnak nevezünk. Az ifjúság divatszerűen hadar. A gyors beszédnek van egy fiziológiailag elkerülhetetlen „mellékterméke”, a laza, pontatlan hangképzés; erre mintha alig gondolnának, és mint következményről vajmi ritkán írják. A kettő együtt sokszor már érthetlenné teszi a beszédet. Az utcán, járművön beszélgető fiatalokat hallva néha azt hiszi az ember, hogy idegen nyelven társalognak, s csak kisebb-nagyobb ideig figyelve jön rá, hogy szegény anyanyelvünket gyötrik. (A közismerten gyors francia és olasz beszéd a nyelv sajátja, természetéhez tartozik, nem torzulás, ennek megfelelően szabályozódik a hangképzés.)

A nevelés szempontjából az a fő baj, hogy a pedagógusok, főként a fiatalok között is vannak „hadarók”. Még a műveltek között is. Kettős pedagógiai vétség: a gyerekek nehezebben értik a nevelői szót, és rossz példát hallanak. Egyetemi oktató koromban egyszer a pillanatnyi véletlen összesodort egy harmincévesnél fiatalabb marxizmus-előadóval. Nem hozzám beszélt, de közvetlenül mellettem – szinte egyetlen szavát sem értem, annyira pörgött belőle a szó, és annyira hanyagul működtek a hangképző szervei. Hogyan taníthatott ez az ember? (Mekkora azoknak a felelőssége, akik megbízták tanítással?) Sajnos, a rossz példát adók között akadnak magyar szakosok is. Vannak, akiknek magyar az egyik, idegen nyelv a másik szaktárgya; az idegen nyelvet fonetikailag tisztán, az anyanyelvi beszélők tempójával beszélnek, magyar beszédük azonban pongyola, sőt zavaros.

Ez a fonetikai rendellenesség (ismétlem: más természetű, mint az újlatin népek gyors beszéde), ha még jobban elterjed, idővel komoly kommunikációs, kulturális, esetleg társadalmi következményekkel járhat. Harcoljunk ellene, de ne higgyük, hogy a harc lelkesedés kérdése. A szloványos értelemben vett neveléstől keveset várhatunk, mert társadalmi tünet. (Kortűnet? Kortűnet?) Az első és legfontosabb: senki ne adjon rossz példát. A rádió és a televízió sem. Az előadók követelek meg a szabályos beszédtempót. A műsorok tekintélyes részét hangfelvételtől közvetítik, valamiféle próba tehát van, ha nem is színházi értelemben, s ilyenkor a hangzás szabályozására is gondolni lehetne. Legalább ilyenkor.

A példamutatás legfőbb színpontja azonban az iskola. Itt kellene nagyon erőlyesen mellőzni a rossz példát. Az elgondolható legkeményebb, de legészszerűbb védekezési módszer az lenne, hogy ne legyenek fel pedagógusképző intézménybe pontatlan hangképzéssel beszéző jelöltet. (Az idegen nyelvi felvételi vizsgán értékelési szempont a jelölt beszédének fonetikai helyessége!) Nemcsak a magyar szakosokra értenek, hanem mindenre, aki óvónak, tanítónak, tanárnak jelentkezik, szakra való tekintet nélkül. Ne legyenek hiszékenyek, ne feltételezzük, hogy a félévnyi heti két órányi nyelvművelés változtatni tud a személyiségben és a társadalmi környezetben már rögződött beszédjellegben. Javaslomat brutális felvételi akadállyal mondhatnánk. De most még mindig van felvételi szűrés, vannak válogatási kritériumok, ennyiben a javaslatom nem sért jogot, illetőleg csak olyan jogot korlátozna, amelyet egyébként sem lehet általánosan érvényesíteni. Ha

a gyerekeknek majdan negatív példát mutató jelöltet felveszik, milyen jogon utasítanak el másokat? Az ilyen elutasítás egyébként sem lenne halálos ítélet. Nem akadályozná az egyént a beiratkozásban, mert – például – ha mint jövőendő kémia szakos tanárt nyelvi okokból nem tartják megfelelőnek, vegyész-hallgatónak felvehetik, vegyész lehet belőle. Igaz, nehezebb lenne az óvónak, tanítónak jelentkező érettségizettek átirányítása, de valószínűleg találnának számukra felsőfokú képzést kívánó pályát (könyvtáros, gondozó stb.). Ha pedig az elutasított jelölt ragaszkodik a nevelői pályához, vállalja önmaga nyelvi nevelését, és a következő évben jelentkezék újra.

Ám a közoktatásban is szükség lenne következetességre. Az idegen nyelvet tanító nevelő az osztályzatban megítéli a tanuló célnyelvi megnyilatkozásának hangtani minőségét is. Senki nem kifogásolhatná, ha ez ugyanígy megtörténne a magyar nyelvi osztályzat megállapításakor (az érettségien is). Lehetünk kevésbé igényesek az anyanyelvi kultúrában, mint az idegen nyelvi követelményekben? Ideje, hogy a magyar iskola igényes legyen, ne csak biztasson, „meggyőzzön”, hanem követeljen is – s vajon hol kezdhetné a követelést, ha nem az anyanyelv használatában?

A beszéd sebessége, vagyis az idő hanggal való kitöltésének normája hozzátartozik a nyelv rendszeréhez. Eltorzítása tehát éppen úgy megszüntethető a nyelv működőképességét, mint a rossz szóhasználat vagy a zűrzavaros mondat szerkesztés.

B. E.

(folytatás az 1. oldalról)

Lélektelen nyelvhasználat

A továbbiakban már csak minden tekintetben idetartozó példákat idézek. Először az ilyenfajta vétségek leggyakoribbjára, a *gondatlan* – *gondtalan* szópár tagjainak felcserélésére mutatok be néhány adatot. (Több is volna, de szemléltetésül ennyi is elég.) Mint lapunk olvasói bizonyára tudják, a *gondatlan* ma csak azt jelenti: hanyag, felület, vigyázatlan, rendetlen, a *gondtalan* pedig: derűs, nyugalmas, gond nélküli. Ennek tudatában, azt hiszem, jogosan marasztalom el azokat az írással hivatászerűen foglalkozókat, akik még napjainkban is összecserélik a két formát. Mert bizony összecserélik! Íme, két példa, amelyben a *gondatlan* helyébe *gondtalan* kellene! Az egyik a Debrecen című várospolitikai hetilapból: „Ki gondol ma az iskolával? Ébredünk napfényes, meleg reggelre, vagy esik tán? Mindegy! Szünidő van, *gondatlan*, szabad.” A másik a székesfehérvári Vörösmarty Színház egyik vidám zenés játékát népszerűsítő falragasról: „Három óra *gondatlan* nevetés”. Ugye, olvasóim egyetértenelem velem abban, hogy akik leírták s jóváhagyták ezeket a szövegdarabokat, csakugyan *gondatlanok* voltak?

Két példát idézek az ellentétes irányú tévesztésre is. Az egyiket a Népszavából: „Az iskolák ... feledékenységéből vagy trehányaságból egyszerűen elfelejtették kivezetni a gyerekek igazolványából volt »munkahelyüket«, az iskolát, amely tényt ráadásul bélyegzővel kellett volna hitelesíteniük. Vagy lehet, hogy a gyerekek voltak a *gondtalanok*?” Anélkül, hogy vitatnám, hogy a gyerekek általában *gondtalanabbak*, mint a felnőttek, határozottan állíthatom, hogy az újságíró a gyerekek felületességére, kötelességmulasztására akart utalni ezzel a *gondtalan* szóval, sajnos, sikertelenül. Másik példám egy cikkcím a Magyar Nemzetből: „*Gondatlanul* szerelt váltót”. Már nyilván ki is

találták, hogy a cikkben egy hanyagul, *gondatlanul* szerelt váltóról, illetve a *gondatlanság* következményeiről van szó.

Most pedig, miután a *gondatlanságot* már eleget ostromoltam, következze a lelketlenség! (Szinte jelképes értékű, hogy a tárgyalt nyelvhasználati hibának épp az ilyen negatív emberi tulajdonságokat jelölő szavak a hordozói, ugye?) Két példát is bemutatok, két egymáshoz hasonló. A Nemzeti Sport című újságból való ez a mondat: „*Leleketlen*, üres játékkal még Izland ellen sem lehet nyerni.” És onnan származik ez a másik is, annak jeleként, hogy e vétség korántsem alkalmi, egyedi: „*Leleketlen*, elképzelés, akarat és tűz nélküli téblábolás folyt a pályán.”

Nagyon tanulságos szófévesztés, amely arra mutat, hogy az alakihoz kapcsolódó jelentéskülönülés folyamata még nem zárult le, nem fejeződött be. Talán e cikkel gyorsítani, siettetni tudjuk a tisztulást. Nos, azt kell tudni, hogy a *leleketlen* annyi, mint szívtelen, gonosz, kegyetlen, míg a *lélektelen* azt jelenti: közömbös, átélés nélküli, gépiesen cselekvő (személy) vagy így végzett (cselekvés). Nos, ilyen volt az a játék, illetve az a téblábolás az idézett két példában.

Csak egészen halkan jegyzem meg, záró „bölcsességként”: a nyelvhasználat is lehet *lelektelen* is, *gondatlan* is. Azt viszont, sajnos, nem állíthatom, hogy *büntetlen* is lehet, azaz *büntetlenül* megúszhatjuk az anyanyelvvel való visszaéléseket. Mert mi ugyan nem büntetünk – jogunk sincs rá, de nem is tennénk –, a nyelv ellenben, azáltal, hogy a gyakran előforduló hibákat, a kialakult rendnek elmentmondott is magába szívja, a maga módján büntet bennünket. Ha hagyjuk.

Hajósszókincs

Csarnak, patrác és tarcskötél

Sehol sem burjánzanak olyan sűrűn és kiirthatatlanul az idegen szavak és kifejezések, mint a hajósszavakban. Németes szavak rontják s feledtetik a nyelv eredeti zamatát, sajátos kifejezőképességét. Egyfajta szellemi nyegleségből sokan még lefordítani is lusták az egyszerű idegen szót, melynek aztán később valami különös jelentést tulajdonítanak. Holott a magyar hajósszavak jó néhány szép kifejezése megtalálható szépirodalmunkban és az igényesebb szakmai írásokban.

Amikor *vantni*-ről, *árboc-oldalmerevítő kötéltől*-ről vagy *oldalfe-szítőtől*-ről beszélnek, akkor valójában a *csarnak*-ról esik szó. Az angol *shroud*, a francia *hauban*, a német *Want*, *Wanttau*, a spanyol *obenque* és az olasz *sartia* neve magyarul *csarnak*. Az Értelmező kéziszótár szerint a *csarnak* az árbocot a hajó oldalához rögzítő kötélet. Megtaláljuk már Kenessey Albert hajóskapitányának 1865-ben kiadott, német–magyar hajózási szótárában is, melynek előszavában Arany János ezt írja: „a szerző nagy gondal s lehető jól ügyekszik kitölteni azon hézagokat irodalmunkban, melyeket mindnyájan sajnosan tapasztalunk”. A *csarnakzat* fejezi ki az álló kötélet összességét; az ennek kezelésével megbízott egyén a dunai hajósoknál a *csarnakmester* tisztjét viselte („ki a vitorlák s általában egy egész vitorlázat készítéséhez ért s ezzel foglalkozik”). A *csarnak* szót valószínűleg a török nyelvből vettük át, s mint Kenessey írja: „általánosan ismeretes e kifejezés vontató-hajósainknál”.

A kis uszonyos vitorlás hajókon egy pár *csarnak* található. Amint azonban az árbocot egy keresztfa segítségével merevítjük, egy pár *törzscsarnak* fut le a keresztfa tövétől és egy pár *sudárcsarnak* az árboc csúcsától a fedélzetig. Ha az árbocnak két szinten van keresztfája, akkor a középső csarnaknak *derécsarnak* a neve. Ugyanis az árbocnak három része van: *törzs*, *derék* és *sudár*.

A *csarnakzat* egy másik eleme az árboc csúcsát a hajó farához rögzítő kötélt, magyarul *patrác* (ang. *backstay*, fr. *pataras*, német. *Achterstag*, sp. *burda*, ol. *paterazzo*). Ez a jövevényszó valószínűleg az olasz nyelven keresztül a franciából került hozzánk. A patrác az árboc előredőlését hivatott megakadályozni, és fontos szerepe van az árboc alakjának és dőlésének szabályozásában. Ahogy a vitorlás építési módja fejlődött, úgy került a patrác alsó vége a hajó oldaláról egyre hátrább a hajó tatjához.

Hogy még továbbra is a *csarnakzat*nál maradjunk: mi az ang. *forestay*, fr. *étai*, német. *Vorstag*, sp. *estay* és az ol. *straglio* szónak a magyar megfelelője? *Tarcs* vagy *tarcskötél*. Fellelhetők e szavak Rónay Tibor sorhajóhadnagy hajósszótárában is, melyet őfelsége «Árpád» hajóján gyűjtött hosszú éveken át fáradságos munkával. Mint írja: „Bántó a beszéd keverése idegen szavakkal; az erőltetve gyártott magyar műszó éppoly rossz. Ezért kerestem és gyűjtöttem hosszú éveken át a kifejezéseket, igyekeztem a megfelelő selejteset jobbal pótolni.” A legelterjedtebb egyárbocos, szlupvitorlázatú hajókon az egyetlen előrefeszítő kötélt neve tehát *tarcs*.

A korszerű kuttervitorlázatnál, ahol két orrvitorlát használunk, a fokkot vagy a génuát a *sudártarcs*-ra erősítjük, míg a *tarcs*vitorlát a *deréktarcs*-ra fűzzük vagy kapcsoljuk.

Ezek a rövid, pontos hajósszavak jobban hangzanak, mint a több szótagú leíró kifejezések, és viharos szélben vagy a versenyek hevében a hajó fedélzetén sokkal érthetőbbek is. Az idegen szavak használata pedig fölösleges és kerülendő, amikor jelentésben azonos értékű magyar szavak kínálkoznak helyettük.

Mint ahogy a régi, klasszikus szépségű hajóink megmentése és restaurálása időszerűvé vált, úgy kell gondozni nyelvünk tisztaságát és gazdagságát. Ehhez az őrző és felfrissítő tevékenységhez próbál majd segítséget nyújtani a ráklépésben készülő hajósszótáram, melynek szerkesztéséhez kérem mindazok közreműködését, akik az ízes és árnyalt hajósszavak ápolását szívügyüknek tekintik. Jelezzék szándékukat a szerkesztőség címén!

Mercz László

Gányol

Környezetünk, napi valóságunk kedvez a *gányol* ige terjedésének. Hiszen egyre többen igyekeznek saját maguk, csak így-úgy, kellő szakértelem híján összeeszkábálni, „megbuzerálni” házat, kutyaólat, autót, szekrényt, ezt-azt. Sőt a „szakemberek” sokaságáról is kiderül, hogy csak idézőjeles szakember, alig-szakember. A kőműves ferdén rakja a falat, a burkoló lötyögő csempét hagy maga után, a vízvezeték-szerelő távozása után csöpög a csap... – Mindegyik csak *gányolt*, *összegányolt* valamit... – A szerkesztő igazán nem ért a szerkesztéshez. Lapjában összevissza írássok kaptak helyet, csak *összegányolta* a lapot... Víkendházát maga építette, bontott téglából és deszkából *gányolta*...

A *gányol* ige a Magyar Értelmező Kéziszótárban nem található meg. A Történeti-etimológiai szótár először 1785-ből adatolja; jelentése: gyengén, rosszul körülkerít, majd későbbi jelentése: kuszál, összekuszál, összehány. Van egy korábbi adat is, méghozzá 1560 utánról: „Hogyha engemet nem igyekeznek számadásomban obfuscálni s begányolni”. Ennek jelentése: belezavar, összekuszál, tehát rokonságban van az előbb említettel.

Főleg nyelvjárási környezetben elterjedt szó. Az Új Magyar Tájszótárban több adatot is találunk rá. Pl. *Nem olyan csinosan tudja csinálni, gányolja. Gányolva van ez a fonal.* Jelentései: nagyjából, hozzá nem értő módon csinál valamit; sárral befröcsköl, bever.

Széles nyelvjárási környezetből terjedt el tehát a *gányol* ige, s napjainkban elérte a köznyelvet.

A *gányol* eredetét pontosan nem ismerjük. Mindenesetre rokonságban van vele a *gányó* több- és gúnyos jelentésű szavunk. *Gányó*-nak nevezték általában a dél-alföldi dohánykertészeket, Makó környékén a hagymakertészeket, másutt a gazda tanyáján lakó bérest, kertészt, gúnyosan a tanyai embert, illetve a laza erkölcsű, züllött gyereket és a cigánygyereket. A *gányó* vagy *ganyesz* verebet is jelentett. Közös ezekben a jelentésekben a lenézés, a gúny, megjelenik benne valamiféle kiközösítés.

A *gányó* és a *gányol* között a kapcsolat nyilvánvalónak látszik. A lenézett ember kevésre értékelt, szakértelem nélküli munkájáról van szó.

Honnan eredhet hát a *gányó* és a *gányol*? A Történeti-etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű. A szótár lehetségesnek tartja, hogy egy régi *bányol* (foltoz) jelentésű szóból alakult ki ikerítéssel: *bányol-gányol*, ennek jelentése volt: tákol, gyengén megépít. – De ha nem is a szoros etimológiai, hanem inkább a hangulati jelleget nézzük, akkor a *gányó*, a *gányol* a *gané* és a *ganéz* (*ganyé*, *ganyéz*), vagyis *trágya*, *trágyáz* szavak közvetlen közelében található – s talán a kertészeknek, tanyasiaknak a trágyával való munkavégzése is szülhette ezt a pejoratív jelentésátvitelt. Az eredetre tehát többféle elképzelés is van. A *gányol* terjedése azonban a nyelvjárásokból a köznyelv felé előrehaladt; s ezt nemcsak hangulati jellege segíti elő, hanem a rosszul, silányul, szakértelem nélkül végzett tegnapi és mai munkák tömkelege is.

B. G.

CÉL ÉS ÁLCÉL

Egy irodalomtudományi szakfolyóiratból másolok ide három – különböző szerzők által megfogalmazott – mondatot: 1. „A ciklus 22 darabból áll, ezeket a könyvebb azonosítás érdekében sorrendben beszámoltam, hogy a későbbiekben e számmal utalhassak rájuk.” 2. „Ezt (ti. egy verstípust, műfajt) kalapálja finom csengésre Tóth Arpetto – Torpedó Árpád, hogy aztán ... Vitéz Mihály és Arany János magasában lehessen folytatja ... a virtuóz debreceni hagyományak.” 3. „Kassákot már a budai harcok idején néhány művész – főleg színész – társaságában találjuk, hogy a kulturális életben leg hamarabb beindítható színháztársaság újjasztetésén bábkodják.”

Mindhárom mondat megegyezik abban, hogy tagmondatait *hogy* kötőszóval kapcsolják; a vele bevezetettekben felszólító módú állítvány van; és: mintha célhatározót fejtenének ki. Óvatos feltételes módomat figyelemfelkeltőnek szánom. Most pedig nézzük meg mind a hármat közelebbről!

1. Az első mondat maximálisan megfelel a célhatározói mellékmondat szerkesztési és jelentésbeli követelményeinek. Mi célból számoltam be? A(bból a) célból (= azért), hogy utalhassak rájuk. Akartam; majd aztán – célmotívum – jelen eljárással később el is értem – meg is valósíthatom.

2. E mondatösszefüggésben – Tóth Árpád alkotói műhelyébe betekintve – már megkérdőjelezhetjük a célszerűséget; leg alábbis erőltetettnek tűnik a hangoztatása. A költő a bökversgyártást – pedig az végigkísérte egész életén, tehát nem csupán ifjúkorában űzte! – mindössze kedvtelésből te(he)tte; igenis/csakis a velük párhuzamosan keletkezett jobbnál jobb költeményei lettek a poétai kiteljesedéshez vezető apróbb-nagyobb mérföldkövek. Talán épp ezért jogosan idézhetjük asszociációként a mondatunkban is megemlíttet múlt századi példakép közismert – tréfás, ám igaz – szentenciáját: „Akarta a fene!” Tóth tehát kalapálgatja, kalapálgatja. Aztán majd folytatja lesz nagy elődei nemese örökségének. A kifejezetten ifjúkori versjátékok legfeljebb – és nagyon nagy jóindulattal – valami keveset elővételeznek a majdan kiteljesedő nagy rím- és versvirtuóz művészetéből. Itt tehát afféle megtűrt álcélhatározót kifejtő – „álcél”-határozói – mellékmondat van dolgunk; a hozzá hasonlóktól igencsak hemzseget a sajtónyelv, de az élőbeszéd is. (Ráadásul már több évtized előtti, nyomtatott példák is említhetnek.) Jómagam stíluszerűen ezt mondhatnám: *Megírom e cikket, hogy aztán más nyelvvédő írásokat küldjek a különféle lapokba.* Pedig, ugye, mennyivel szebb lenne valahogyan így – nem is alá-, hanem mellérendelő tagmondat: *Megírom ..., (és) aztán más írásokat küldök.* Kijelentő móddal; felszámolva a cél-jelleget...

3. A harmadik mondat hibáztatásának oka egyáltalán nem a két – cél-viszonyba

került – tagmondat alanyának a mássága! Igaz, az alany(oka)t tekintve (is) eltér az előtte szereplő mondat(ok)tól. Ha mindössze ebben mutatkozna eltérés, attól még nagyon is kifogástalan lenne! Hiszen hibátlan ez is: *Kihívtam (én) az orvost, hogy vizsgálja meg (ő) a beteg nagymamát.* A „mi célból?”-ra tökéletesen felel az „a célból”-lal vagy „azért, hogy”-gyal bevezethető tagmondatom. „Azért találjuk, hogy bábkodják?”! Igen, ez a logikai bukfencc már kirívó álcélosságra hívja föl a figyelmet. Mondatunk az „igazi” (!) álcél-határozói mellékmondat klasszikus példánya! Nem utolsósorban: még a főmondatbeli állítvány megválasztása sem szerencsés. Lehet-e egyáltalán *találni* bármi *célból* is? Nem; ráadásul a találóval akaratán kívül történt a dolog. És ha kicséréljük, mondjuk, *keres-re?* Tessék: *Megkeressük Kassákot, hogy bábkodják.* Ez még elmenne ugyan, csak hogy e ponton a kihagyásos (ún. elliptikus) szerkesztésre kellene gondolnunk. Kellő – gondolati – kiegészítéssel erről értesülhetnénk: *Megkeressük Kassákot, hogy felkérjük (ez felszólító értelmű); vagy ... és felkérjük (ez meg kijelentő módú állítvány) arra, hogy bábkodják...* Biztos tehát, hogy korántsem ezt kívánja kifejezni a mondat írója! Ez esetben már oly mérvű az álcélosság megtévesztő jellege, hogy el kell állni a célhatározói mellékmondat szerkesztésétől. (Ha nem lehet, akkor nem lehet!)

Az előző két példamondatból kilálglik: a föltett szándék és a megvalósult/megvalósított cél között bizonyos időkülönbség mindig van: a célhatározói mellékmondat – de ugyanígy, egyszerű bővített mondat esetén, a célhatározó is – valamiképp a jövőbe, a később bekövetkező/-ett/-endő felé mutat. Nos, pontosan ennek van híjával ez a 3. mondat! E mondatösszefüggésből világosan kiolvasható: szó sincs benne idősik-eltolódásról! Itt eleve egyidejűség áll fenn. Márpedig épp emiatt aligha lehet szó célhatározói mellékmondatos kapcsolásról! Helyes lehet viszont pl. egy egyszerre idő- és állapot-határozóinak tekinthető kapcsolatba hozatal: *Már a harcok idején néhány művész ... társaságában találjuk Kassákot, amint éppen ... bábkodik.* (Hogyan? Mikor?) Megoldható még jelzői mellékmondatosan, ez esetben vonatkozóli jelentéstartalmú, relatív mondatfűzésű egybekötéssel: *... Kassákot, aki ... bábkodik.*

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” – Tamási Áron nemcsak műfajt, hanem mondatot is mesteri módon tudott szerkeszteni. Célhatározóit kiváltépp! Gondolatát, amelyet az Ábel Amerikában végéről kölcsönöztem, így egészíteném ki: ... azért, hogy megtanuljunk a (szülő)föld (anya)nyelvét s nyelvtanát. És végezetül: ..., hogy a Célről mindig helyes fogalmunk legyen!

Holczer József

A fajdkakasok és a vadászat védelmében

A jelentését tekintve furcsa mondatra bukkantam kedvenc lapomban: „Harold Wilson ... győzelemre vitte a Munkáspártot a *henye-tunya fajdkakasra* lövöldözgető, földbirtokos toryk ellen.”

Vizsgáljuk meg pontosan a mondatot! Négy információt közöl: 1. H. W. győzelemre vitte (Angliában) a Munkáspártot; 2. a torykat győzte le; 3. az angliai fajdkakasok *henye-tunya* állatok, 4. akikre a toryk (föltehetően a politikai csatározások helyett) lövöldözgetnek (értsd: vadásznak).

Az információkból csak egy nem világos előttem: miért nevezi szerzőnk a fajdkakasokat *henye-tunya*-nak? Jó, jó – nem szállnak úgy, mint a fecskék; nem futnak olyan fürgén, mint a fürjek, ám ez nem az ő bűnük. Ha *henyeséggel*, *tunyasággal* vádolunk valakit, akkor kimondatlanul azt vetjük a szemére, hogy nem szorgalmas, nem igyekvő, tehát lusta. Az állatok világában azonban nincs szándékosan lusta egyed, még az annak titulált lajhár sem az. Hanem ilyen vagy olyan az életformája, amely az egyiktől gyors, állandó mozgást, a másiktól lustaságnak látszó kényelmességet igényel. Azért tekintjük *henye-tunya* állatoknak a fajdokat, mert nem szaladgálnak, mint a hangyák? De hiszen fajdok, nem hangyák!

Lehet azonban, hogy a fenti idézet *henye-tunya* jelzője nem is a fajdkakasokra vonatkozik? Hanem a rájuk vadászgató, az aktív politikai élettől elforduló angol földbirtokosokra? Ha így van, jelezni kellett volna az újságban a különbséget egy tagoló vesszővel. Mert a *henye-tunya fajdkakas* szó szerkezetet a fajdokat ítéli el. Ám ha vesszővel tagoljuk a mondatot, s így írjuk: *henye-tunya, fajdkakasra lövöldöző toryk* – akkor a toryk kapják meg a magukét a laptól, nem az ártatlan madarak. Nagy különbséget idéz elő a fenti példa mondatába tett vessző? Jókórát! Épp ezért hiba volt elhagyni a helyéről.

És tegyük ide a végére: a *lovöldözgető* igenév sem tetszetős ebben a mondatban. Mert *lovöldözgetőnek* azt nevezzük, aki vaktában *lovöldözget*, a sportvadászok ellenben nem ilyenek. Ők *vadásznak*, nem *lovöldözgetnek* ide-oda. Természetesen puskával, ám céloznak is közben, nem csak úgy vaktában eregetik el a lövéseiket. A *lovöldözgetés* és a *vadászat* között tehát óriási különbség van: az előbbi céltalan cselekvés, az utóbbi sport. *Vadászat* a neve.

F. Kovács Ferenc

LEHR ALBERT (1844–1924)

Kettős évforduló nyújt alkalmat arra, hogy Lehr Albertre, a nyelv-művelés fáradhatatlan harcosára emlékezzünk. Az egykori vidéki, majd pesti gimnáziumi tanár előbb a Magyar Nyelvörnek, azt követően pedig a frissebb szellemű Magyar Nyelvnek is a legtermékenyebb munkatársai közé tartozott. Tagadhatatlan, hogy szemléletére erősen hatott Szarvas Gábor, de aránytélvesztés volt emiatt az ortológusok közé sorolni. Szeretágozó tevékenységét a nyelvi értékek védelme és tudatosítása jellemezte. A népnyelvet tartotta legcsalhatatlanabb nyelv-mesternek; elemzéseiben, vitáiban emiatt hivatkozott oly gyakran a maga gyűjtötte fordulatokra, kifejezésekre. Balassa József a szorgalmas bányászhoz hasonlította, „aki ás és keres, s felhordja a föld mélyéről a legrejtettebb kincseket”. A betyárság kifejezéseiről éppúgy volt mondandója, mint a nyelvjárások alaktani kérdéseiről. Különös érdeklődés vonzotta a szólásokhoz és a közmondásokhoz. Kutatta eredetüket, magyarázta értelmüket; emellett a jó gazda gondosságával ügyelt is rájuk. A Rovás és a Hírlapjaink magyarsága című rovatokban ezért hívta fel az olvasók figyelmét az elburjánzó szótévesztésekre, a kicsavart és helytelenül használt szólásokra. A nyelvi igénytelenség eseteiként emlegette a torzításokat. De nem elégedett meg a korholással: Petőfitől, Aranytól, Tompa Mihálytól választott idézetekkel helyes alkalmazásukra is példát mutatott.

Számos cikkben foglalkozott az idegen mintára alkotott nyelv-újítási szavakkal. Elemezte, bírálta a vadhajtásokat, de többnyire nem ítélte igazságtalanul. A már meggyökeresedett kifejezések ellen fölöslegesnek tartotta a szélmalomharcot. „Haragudhatunk, hogy lettek, de örülünk, hogy vannak” – vallotta róluk. Értékeket védő tevékenysége miatt Kodály a magyar nyelv pótolhatatlan kertészét tisztelte benne: „Lehr Albertnek nem akadt utóda. Pedig nem is egy kéne ide.”

Az utókor – már amennyire ismeri – elsősorban nem a nyelv-védőre, hanem a stilisztára emlékezik. És arra a hihetetlenül gazdag filológusi életműre, amelynek legkiemelkedőbb eredménye in – a Toldi-kommentárokon – egykor nemzedékek nőttek fel. Ennek igazolásaként említhetjük, hogy a Jeles Írók Iskolai Tára című sorozatban megjelent kötetet később tucatnyi kiadás követte. A bővebb Toldi-magyarázat értékét az utánnyomásokon kívül az 1886-os akadémiai jutalom is hitelesítette.

Lehr Albert még Sopronban, önképzőkori diákként kezdett alaposabban ismerkedni Arany költészetével. Első levélváltásuk is erre az időre esik. Az ifjúkori rajongás később elmélyült kutatómunkává, végül személyes kapcsolattá vált. Találkozásaiak meghatározó élményeit a költő születésének százéves évfordulóján a Magyar Nyelvben idézte fel.

Lehr Albertnek az volt a legfőbb célja, hogy tudatosítsa Arany írájának sokszínűségét, kifejezésbeli árnyaltságát. Vitacikkei, jegyzetei, magyarázatai egyaránt ezt szolgálták. A művek megértésének nyelvi akadályait szerette volna elhárítani. Toldi-kommentárjaiban azt tartotta szem előtt, hogy a szakértő és a műkedvelő is találjon bennük „okulni valót, érdekeset, gerjesztőt és újat”. Ezért az egyes kifejezések, szóképek értelmezéséhez, az árnyalatok érzékeltetéséhez bőségesen felhasználta a régi és a kortárs irodalom rokon példáit, de merített Kriza János, Arany László és Dugonics András gyűjteményeiből is. Saját népnyelvi megfigyeléseit, adatait is kamatoztatta. Végül – „mivel a költőt magamagával lehet legjobban magyarázni” – nem tévesztette szem elől Arany balladáit és verseit sem. Lehr Albert tevékenységének ez a fejezete talán sohasem volt annyira időszerű, mint ma, amikor klasszikus íróink, költőink megismertetése, megszerettetése hovatovább megoldhatatlan nyelvi nehézségekbe ütközik.

Tóth Péter

Anyanyelvi nevelés – embernevelés címmel Egerben július 4-é és 7-e között tudományos tanácskozás lesz, amely egyúttal a magyar szakos tanárok továbbképzéséről is szorgalmaz. A tanácskozást szervező intézmények: az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, amely egyúttal a rendezvény színhelye is, továbbá az Anyanyelv-ápolók Szövetsége és a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Ugyancsak Egerben lesz augusztus 23-a és 26-a között a **magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusa**. Központi témája: a lexikológia és a lexikográfia elméleti és módszertani kérdései. A fő témakörök: a magyar nyelv szókincsének történeti és leíró kutatása, az egy- és két-nyelvű szótárak, frazeológiai vizsgálatok, a terminológia elmélete és módszertana.

Április 18-a és 30-a között szerte az országban több száz előadás hangzott el a **magyar nyelv hete** alkalmából. Az idei rendezvénysorozat méltatására a későbbiekben még visszatérünk.

Bitnicz Lajos nyelvész, líceumi tanár (1790–1871) írásainak bibliográfiáját, valamint a munkásságáról megjelent cikkek, tanulmányok adatait jelentette meg a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. Első jelentősebb tanulmánya 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben jelent meg a vendekről, a legnagyobb sikert pedig 1827-ben megjelent munkája, a Magyar nyelvbeli előadás tudománya aratta.

Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok címmel az ELTE és a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent **Balázs Géza** könyve, amely elsősorban a főiskolai és az egyetemi oktatást szolgálja.

Hungarolingva néven a második komplex magyar nyelvtanító programot (videó, hangszalag, számítógépes lemez, nyelvkönyv, gyakorló-könyv) jelentette meg elsősorban középfeladók számára a Debreceni Nyári Egyetem.

Csokonai-szókincstár I. címmel **Jakab László** és **Bölcskei András** állította össze Csokonai Vitéz Mihály színműveinek szövegszótárát és adattárát (Debrecen, 1993). A Csokonai kritikai kiadást követi a nyelvészeti feldolgozás, tehát már készül a költő verseinek szótára is.

Kálnási Árpád és **Sebestyén Árpád** gondozásában megjelent A csengeti járás földrajzi nevei (Debrecen, 1993) című kötet.

Kőrösi Csoma Sándor Anyanyelvi Versenyt rendezett Székelyudvarhelyen április 8–10. között az Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége.

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának javaslatára a **Magyar Nyelvör** felelős szerkesztője **Keszler Borbála** tanszékvezető egyetemi docens lett.

Beszéd-kutatás '94 címmel az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai osztálya tanulmánykötet megjelentetését tervezi a beszéd-kutatás új, eddig még nem publikált eredményeiből.

Az iskolai színjáték és a barokk címmel az MTA Irodalomtudományi Intézete tudományos konferenciát rendez szeptember első hetében Egerben.

Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben címmel tanulmánykötetet jelentetett meg az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke.

Az anyanyelvről diákszemmel címmel az Anyanyelv-ápolók Szövetsége és a Diákújságírók Országos Egyesülete tavaly pályázatot hirdetett. A legjobb munkákat a rádió Tetten ért szavak című műsora április 23-án bemutatta.

Összeállította: B. G. – G. L.

PONTOZÓ

Mindenekelőtt az 1994. évi 1. számunkban közölt rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. **Regényes szóegyenletek.** 1. Meztelenek és holtak (Norman Mailer). 2. Magányos vadász a szív (Carson McCullers)

II. **Számok és betűk.** „De jó most elfeledni, hogy / Az élet rút és vad dolog;”

III. **Ki mit csinál?** 1. Lina unna (vagy: ellenállna) nulla lenni (vagy: elillanni). 2. Peti piti poéta. 3. Robi a rab báró öre. 4. Rita törött tartót tett a terítőre. 5. Béla belelálal a lébe. (Vagyis a megadott jellemzéseket úgy kellett átfogalmazni, hogy csak a hozzájuk kapcsolható név mássalhangzóit használjuk fel.)

IV. **Utazás és járműve.** 1. Petőfi Sándor. 2. Ady Endre. 3. Kölcsey Ferenc. 4. Illyés Gyula. 5. Áprily Lajos. 6. Tóth Árpád.

V. **Örkény István a nyelvről.** Ha egy mondatodon nem érődik a kifejezés merészsége, az a mondat már nincs magyarul.

Azok közül a megfejtőink közül, akik megszerezték a sorsolásban való részvételhez szükséges 75 pontot, a következők nyertek egy-egy könyvet: Bognár Istvánné, Tata-bánya, Réti u. 71. II. 3. (2800); Csongrádi Béla, Halmajug-ra, Kossuth út 151. (3273); a Dienes László Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola „Szép szó” önképzőköre, Debrecen, Thomas Mann u. 16. (4027); Harmati Gizella, Kómárom, Mártírok u. 21/A (2900); Horváth Éva, Makó, Hu-nyadi u. 3. 4/18. (6900); Kiss Gergely, Budapest, Izabella u. 65. (1064); a Rakovszky Sámuel Általános Iskola nyelvmű-velő szakköre, Gávavencsellő, Petőfi út 1. (4472); Sinka Zsuzsa, Dunaszeg, Rákóczi út 23. (9174); dr. Sipőcz László-né, Győr, Balassi u. 13. (9027); a Zrínyi Ilona Gimnázium III/b osztálya, Miskolc, Kálvin út 2. (3530). Nyere-ményükhöz, melyet postán kapnak meg, gratulálunk.

A Pontozó új feladatai

I. **Írók, költők.** Rejtvényünk tizenhat meghatározásának mindegyikére egy-egy négybetűs – pontosabban négy be-tűjegyűből álló – szóval kell válaszolni. De nem mindegy ám, hogy mely szóval! A megfejtés csak akkor helyes, ha olva-sóink az ábrában egymás mellé elhelyezett két-két szó összesen nyolc betűjegyéből egy-egy jeles magyar író, köl-tő családnévét tudják összeállítani, az abban a sorban levő betűk megfelelő átrendezése révén. A nyolc névért egyen-ként 3, összesen 24 pont jár.

1.					+	2.					= ?
3.					+	4.					= ?
5.					+	6.					= ?
7.					+	8.					= ?
9.					+	10.					= ?
11.					+	12.					= ?
13.					+	14.					= ?
15.					+	16.					= ?

1. Kacs. 2. Kívánság. 3. Új rokon a családban. 4. Telefon jelzője is lehet. 5. Ingnek is, üvegnek is része. 6. Kis Osz-kár. 7. Éles eszű. 8. Annácska. 9. Felszínre hoz. 10. Pest megyei község (2214). 11. Nagyüzem. 12. kozákok. 13. Darázs igéje. 14. Széchenyi Zsigmond vadásznaplója. 15. Albert 16. Lapátol.

II. **Négy szórejtvény.** Mint látható, mindegyik az ún. „be-tűkorrekciós” fajtából való, azaz csak egy-egy betűjének a jelzett módosításával oldható meg. Olvasóink minden bi-

zonnyal megbirkóznak velük. (Megfejtésük egyenként 4, összesen 16 pont.)

1. **KOTKODA PÁRJA
RESZKET
A HIDEGTŐL
F=C**

2. **FINOM SZEMECSKÉK TÖ-
MEGÉTŐL UNDORODIK
T=G**

3. **ELŐCSARNOK
RÉSZEKRE
TAGOL O=I**

4. **EZ A GÖRBE RÚD
SZERVÁL
D=L**

III. **Számok és betűk.** Az ábrában minden számnak egy betű, illetve betűjegy felel meg. Ha olvasóink megfejtése helyes, eredményül Goethe egy ismert versének első sora-it kapják, Vas István fordításában. Ezt kell beküldeni. Érté-ke 20 pont.

●	1	2	3	4	5	6	7	—	8
●	9	●	10	11	12	13	14	15	16
17	●	18	19	20	21	22	?	23	24
25	26	27	28	29	●	30	31	32	33
34	●	35	36	37	38	39	40	41	●
42	43	44	45	46	47	●	48	49	●

Rúd a hajón	21	13	45	19	28				
Agrárváros,									
de üveggyára is van	14	5	46	2	18	48	32	9	
Kanadai város	30	16	25	43	20	39	19		
A szék része	31	40	41	17	8				
Egykori vármegyénk	12	4	23	31	29				
Idea	36	22	34	6	49				
Fonalarab	10	38	13	47	26	35	32	21	42
Robbanóanyag	7	1	27	24	3	11	37		
Becézett szülő	15	9	44	26					

IV. **Rejtett vers.** Az itt következő négy sort egy nagy ma-gyar költő jól ismert versének első négy sorából alkottuk úgy, hogy mindegyik sor betűit alaposan átrendeztük az anagrammjáték szabályai szerint, anélkül azonban, hogy valamelyik sorból más sorba vittünk volna át akár egyetlen betűt is. A négy eredeti sorért 10, a költő nevéért és a mű címéért további 2–2 pont jár, összesen tehát 14 pontot le-het vele szerezni.

– Fölkelsz, te, jó diák!
Néni megy, üté....
– Tán égessen ki! – szolt.
– Vakarcs! Fal enyém!

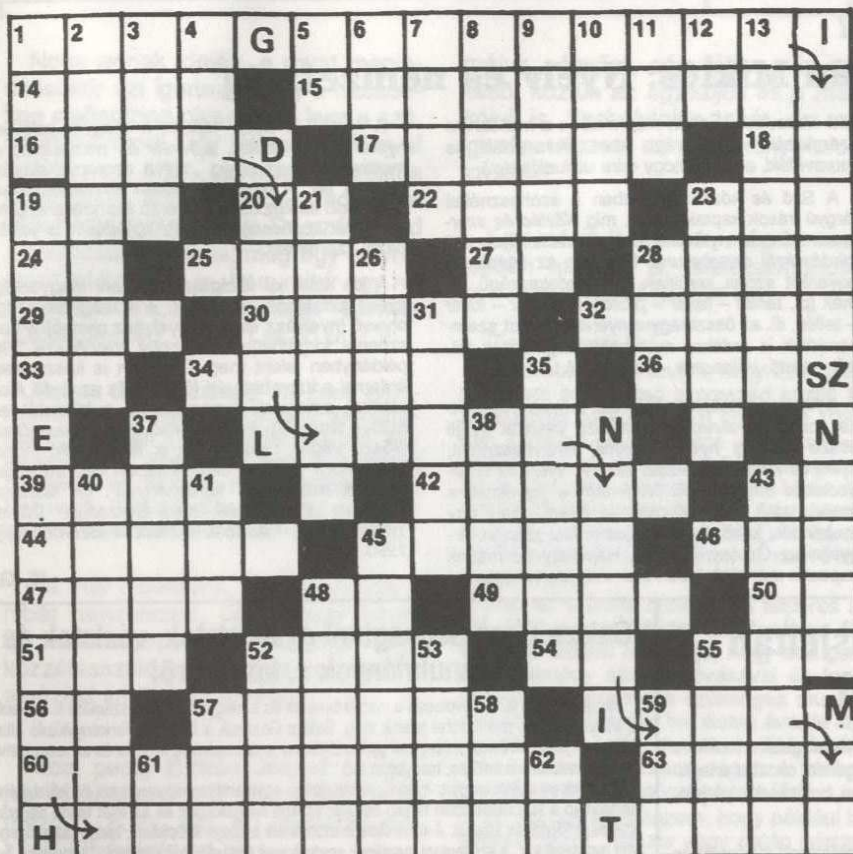
V. **Jánosy István a nyelvről.** Ez év májusában töltötte be 75. életévét Jánosy István költő, műfordító. Szüle-tésének háromnegyed évszázados évfordulója alkalmából azzal köszöntjük, hogy keresztrejtvényünk fő soraiba az ő anyanyelvünkről szóló versének egy részletét illesztettük. Ezt kell beküldeni. (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 99 pont, de már 80 pont elegendő ahhoz, hogy valaki részt vehessen megfejtésével a sorsolásban, és egy értékes könyv nyertese lehessen. A rejtvények megoldását 1994. szeptem-ber 15-ig kell beküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, 1364 Budapest, Pf. 122.

Minden kedves megfejtőnek jó szórakozást és jó nyaralást kívánnak a rejtvé-nyek készítői:

Dékány Erzsébet (IV.)
Doroszlai Elekné (I.)
Láng Miklós (III.)
Schmidt János (V.)
Takács István (II.)

KÖTŐDÉS

VÍZSZINTES: 1. Jánossy István költőtől idézünk; az első sor. 14. A kaukázusi nyelvek déli csoportjába tartozik. 15. Meghatározatlan ideig. 16. Az idézet második sora. 17. Segítség a bajban. 18. A szomszéd. 19. A számítógépi információ egysége. 20. Körülbelül, rövid. 22. Francia író és morálfilozófus (Donatien-Aldonse François marquis de, 1740–1814). 23. Ma már traktor húzza. 24. Az einsteinium vegyjele. 25. Az Ének a búzamezőkről c. regény írója (Ferenc). 27. Szolmizációs hang. 28. Nemes borfajtának finom illata, zamata. 29. Igent váró számára lesújtó válasz. 30. Prágai sportklub. 32. Énekel. 33. Numero, rövid. 34. Zenész puskája. 36. Bátorság. 39. Szitakészítés kelléke. 42. Óriás ...; bambusz-medve. 43. Agykéreg! 44. Mérges kutya teszi. 45. Az Aliz női név angol megfelelője. 46. Szófaj. 47. Középkori nomád nép. 48. Combközép! 49. Lassan a testtel! 50. Innen máshova. 51. Íme! 52. Elemi parány. 54. Locomotív ...; hazai rockegyüttes volt. 55. Csak részben avval! 56. Tollbetét! 57. A ribonukleinsav felépítését programozó géncsoport. 60. Nagybátonnyal egyesített község. 63. Kolos-toráról híres hegység Bulgáriában.

FÜGGŐLEGES: 1. Az ezüst és a bór vegyjele. 2. Az Amerikai tragédia írója (Theodore). 3. Felizgatott, zaklatott. 4. Hogyishívják. 5. Tizenkét hónapból áll. 6. Elavult tömeg-, illetve súlymértékegység. 7. Gödörbe temet, rejt. 8. Királyi kincstár. 9. Főrangú költő, Bős híres szülője (László, 1704–1764). 10. Kisgyermek „lételeme”. 11. Készül a mérkőzésre. 12. Azonos zenei hangok. 13. Érettségi találkozon felelevenedik. 19. Az idézet harmadik, befejező része. 21. Súly is, kereset is követheti! 23. Svájci matematikus (Leonhard, 1707–1783). 26. Iratköteg. 28. A mélyebbik haranghang. 31. Mérnök, a tiszántúli öntözőrendszer egyik tervezője (Hugó, 1883–1976). 35. Egér is, kezdő hegedűs is teszi! 37. Hosszú-kás levelű, apró bugás virágzatú gyomnövény. 38. A Majna német neve. 40. A méla Tempefői kedvese! 41. Szemüvegtartó. 43. Zenei utasítás: könnyedén (adandó elő). 45. Ovidius híres elégiakötetének latin nyelvű címe. 48. Spanyol újrealista költő (Blas de, 1916–1979). 52. A legfőbb hazai adóügyi hivatal. 53. Tartományi székhely Belgiumban, itt rendezik meg évenként az ún. aranyseker-körmenetet. 55. ... Tamiroff; USA-beli filmszínész. 57. Idegen előtag, füllel való kapcsolatot jelöl. 58. Nyüszít, vinnyog, népies szóval. 59. Sonata a ...; triószonáta (a kamarazene egyik fő formája a barokk korszakban). 61. A számárium vegyjele. 62. Ez pedig az erbiumé.

Schmidt János

A nyelvművelés fontos fóruma

– Nyelvi műsorok a rádióban –

A műsorrendváltások miatt alkalmanként érdekes áttekinteni a Magyar Rádió nyelvi adásait.

A patinás, több mint negyven éve hallható műsor, az **Édes Anyanyelvünk** Lőrincze Lajos halála után sem szűnt meg. 1994 januárjától a Magyar Rádió nyelvművelő „ötpercében” ismert nyelvészek hallhatók. Eddig Deme László, Fábán Pál, Szathmári István, Bencsedy József, Grétsy László, Eöry Vilma, Tolcsvai Nagy Gábor és Balázs Géza szerepelt a műsorban. Az **Édes Anyanyelvünk** vasárnap fél kilenckor hallható a Kossuth rádióban. A műsort a Bartók rádió kedden délelőtt megismétli.

A Magyarán szólna – Grétsy László műsora – szombaton délelőtt, a korábbiaknál jóval kedvezőbb időpontban, a Petőfi rádióban hangzik el. A Nyelvörkötés és a Ki ne mondja! rovat mellett rendszeresen jelentkezik a telefonos nyelvi vetélkedő. A műsorhoz rejtvénypályázat is kapcsolódik, amelynek kérdéseit a Rádió- és Televízióújság is rendszeresen közli.

A Beszélni nehéz című műsor az ország iskoláiban működő Beszélni nehéz-körök fontos fóruma. A Péchy Blanka alapította műsort Deme László szerkeszti és vezeti. A Beszélni nehéz című műsorhoz a Rádióújság rendszeresen közread kiejtésjelöléssel beküldendő feladatokat. (A kiejtésjelölés módját lapunk több alkalommal is bemutatta.) A Beszélni nehéz kedden este hallható a Kossuth rádióban, ismétlése ugyanezen az adón hétfőn délután hangzik el.

Az 1992-ben indult új nyelvi műsor, a Kezdetben vala az ige... 1993-tól **Tetten ért szavak** címmel folytatódik. Balázs Géza anyanyelvi műsora szombaton délelőtt a Kossuth rádióban hallható, a Bartók rádió pedig a vasárnap esti hangversenyszünetben megismétli az adást. A műsorban bakibörze, stíluskritikai rovat, nyelvjárási kalauz, zenés nyelvi jegyzet, továbbá a nyelv életét bemutató sokféle interjú, összeállítás, sorozat hallható.

A magyar nyelv hetén a Magyar Rádióban külön nyelvi műsorok is hallhatók. Idén Zsirai Miklós rádiós nyelvművelő előadásaiából Szűts László válogatott. Tolcsvai Nagy Gábor a sajtónyelvi stílusokról (A hír szent, a vélemény szabad. És a stílus?), Balázs Géza az elmúlt négy év divatszavairól, Eöry Vilma Jókai Mór nyelvéről készített műsort. Hallhattuk Szabályár Ferenc Nyelvöltögetés című műsorát is.

A Magyar Rádió nyelvi, nyelvművelő műsorainak jó részét az Irodalmi Főosztály gondozza. Elmondhatjuk, hogy az írott sajtó nagyobb részével ellentétben a rádió az utóbbi időben (egy rövid kihagyást leszámítva) nem csökkentette, hanem inkább növelte a nyelvművelő műsorok számát, s ezzel – közszolgálati szerepéhez és saját hagyományaihoz híven – a nyelvi ismeretterjesztés, a nyelvművelés egyik legfontosabb fóruma lett.

B. G.

KÉRÉS

Szerkesztőségünk egyik tagja keresi cserére vagy megvételre az **Édes Anyanyelvünk** következő számait, hogy gyűjteménye teljes legyen: 1979/3–4, 1980/1–4, 1981/1, 4, 1982/4. Cserébe a korábbi, 1990 előtti számokból fél tudja kínálni a következőket: 1985/3, 1987/1, 1988/4, 1989/2–4, illetve a későbbi számokból bármelyiket a 15 éves Mutatóval együtt. Az értesítést a szerkesztőség levélcímére várjuk és előre is köszönjük.

A muravidéki magyarság nyelvéről

Molnár Zoltán Miklós: *Nyelv és nemzetiség*

A könyv szerzője, a szombathelyi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékének docense 1988-tól 93-ig öt évet töltött lektorként a Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Intézetében. Ott végzett oktató- és kutatómunkájának eredményeit egy összesen hatvan rövid írást tartalmazó, csinos kiállítású kötetben összegzi.

A kis könyvnek, mint az előszóból is megtudhatjuk, elsősorban az a célja, hogy segítséget nyújtson az ottani két nyelvű iskoláknak, a magyar nyelvű sajtónak, a hivataloknak, az egyéb (vallási, művelődési, gazdasági) intézményeknek és a magán személyeknek mindazokban a nyelvhasználati kérdésekben, amelyek a magyar és a szlovén nyelv együtteséből, párhuzamos alkalmazásából adódnak.

A kötet nyolc fejezetre oszlik. *Nyelv és történetiség* címmel a hagyományokról olvashatunk. Az *Írás és beszéd* című rész a helyesírás és a helyes kiejtés tudnivalóit gyűjti össze. (Pl. hogy természetföldrajzi értelemben a kötőjeles *Muravidék* forma a helyes, míg tájnévként egybeírható).

Muravidék. Ennek megfelelően a melléknévi származék is egyaránt lehet *Mura-vidéki* és *muravidéki*, aszerint hogy mire utalunk vele.)

A *Szó és közlés* fejezetben a szóhasználati tárgyú íráskor kaptak helyet, míg *Közlés és szerkesztés* címmel nyelvtani és mondat szerkesztési kérdésekről olvashatunk. Ezekben az íráskorban egyaránt szóba kerülnek helyi érdekességek témák (pl. *tanító – tanár – professzor; tolar – tollár – tallér*), ill. az összmagyar nyelvhasználat szempontjából is érdekes nyelvhelyességi ügyek (pl. *két – kettő; válasszuk – választjuk*).

A *Nyelv és változat* című rész a nyelvi rétegekkel, csoportnyelvekkel foglalkozó írásokat gyűjti össze (ifjúsági nyelv, szakmai nyelvhasználat, nyelv és vallás kapcsolata stb.). A *Nyelv és szépirodalom* tárgyköréből felhívom a figyelmet a nyelvi „talált tárgyak”-ról szóló írásra, mely egy muravidéki költő, Bence Lajos művei alapján tárgyalja az Örkeny, Tandori, Hajnóczy és mások kapcsán már több ízben elemzett jelenséget.

A *Nyelv és nyelv* fejezet a magyar–szlovén nyelvi kapcsolatokat, a *Nyelv és nemzetiség* a muravidéki magyarság „nyelvi szerepvállalását” mutatja be. A fejezetcímekben következetesen ismétlődő és köztűzű a szerző szándéka szerint „a nyelvi közösség kötését, kötődését is jelképezni szeretnék”.

A kis kötet jól szolgálja az ottani magyarság nyelvi tudatának erősítését, s a magyarországi olvasó (nyelvész és nem nyelvész olvasó) is haszonnal forgathatja. Kár, hogy mindössze 300 példányban jelent meg. De ezért is köszönetet érdemel a szombathelyi főiskola és az Illyés Alapítvány, amelynek támogatása a publikációt lehetővé tette. Figyelemre méltó, hogy a szerző az előszó végén családjának is köszönetet mond azért, hogy „vállalta Szlovéniában végzett munkájának magánéleti körülményeit”. (A Maribori Egyetem Pedagógiai Kara–Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Maribor–Szombathely 1993. 101 l.)

K. G.

Könyv az európai írásjeltan főbb kérdéseiről

Csak aki szövegalkotással szokott kénytelenkedni, csak az tudja igazán, mekkora szerepe van az írásjelek helyes használatának, és milyen gondot okozhat a legkisebb írásjel kiválasztása. Ennél is nagyobb baj azonban, ha szándékunk jelölésére nem áll rendelkezésünkre semmilyen írásjel.

Mindezek után azt várhatnánk, hogy az írásjelek használatának történetét és bonyolult problémakörét a nyelvudomány már alaposan megvizsgálta. Nem így történt! Ennek egyik oka az, hogy az írásjeltannak a tudományok rendszerében elfoglalt helye eléggé tisztázatlan. Nálunk általában a helyesírás részterületékként kezelik. Ilyen jellegű korlátozása már csak azért is igazságtalan, mert az írásjelek a grammatikában, a mondatalkotásban, a szövegben stb. legalább annyira fontosak, mint a helyesírásban. De eddig még csak meg sem említettük a paleográfát! Annyi ebből is nyilvánvaló, hogy az írásjeltan kultúrtörténeti jelentőségű tudományág.

Most Keszler Borbála „Fejezetek az európai írásjelhasználat történetéből” címmel közzétette az irányú kutatásainak eddigi eredményeit. Azok, akik jobban ismerik, már régóta várják ezt a kötetet, hiszen jó ideje publikál ebből a témakörből. Ennél is lényegesebb azonban szempontunkból, hogy „A magyar helyesírás szabályai” (Akh.) tízenegyedik kiadásában ő dolgozta ki – az előző kiadáshoz viszonyítva – jelentős bővítésekkel és finomításokkal az írásjelek használatával foglalkozó részeket. Tehát a téma avatott szakembere.

Keszler Borbála az ókori szövegtagolás módszerét ismerteti kiindulásként. Ezután egy rendkívül érdekes fejezetben a középkor jóval differenciáltabb (lényegében intonációs-szünetjelölő) írásjelhasználatát foglalja össze. Majd bemutatja az írásjelhasználat döntő fordulatát, amely a könyvnyomtatás korában ment végbe. Ekkor kezdtek kialakulni a mai írásjelhasználat alapelvei, körvonalai, mindezek már logikai-grammatikai igényűek voltak. Mivel Magyarországra a különböző eljárások előbb olasz, később főleg német nyelvterületről érkeztek, két kitűnő táblázatban összegezi a szerző a legfontosabb XIV–XVI. századi olasz, ill. XV–XVIII. századi német elképzeléseket. A régi magyar írásjelhasználat néhány sajátosságát úgy tárja elénk, hogy egyúttal új összefüggéseket világít meg, és egy sor korábbi nézetet megcáfolva közli saját eredményeit. Végül a mai európai írásjelhasználat közös, ill. eltérő vonásait összegezi. Megállapítja, hogy a lényeges eljárások egységesek, és a mai magyar írásjelhasználat szervesen illeszkedik bele az általános európai gyakorlatba, a különbségek elenyészőek.

A szerző a rövid terjedelemben is hatalmas szakirányú és általánosabb művelődéstörténeti-kulturális anyagot tár elénk. Előadásmódja mindvégig olvasmányos, kifejező, érdeklítő. Egy záró fejezetben külön megmagyarázza a használt szak kifejezéseket. Példás nemzetközi irodalomjegyzékkel tájékoztatja a témában elmélyülni kívánó olvasókat.

Hadd említsen meg végezetül, hogy csupán az illusztrációk miatt is érdemes végiglapozni az ízléses, szép tipográfiai kötetet. Külön felhívom a figyelmet a Guany-kódex, a Várad disputáció és Sylvester János Új Testamentuma egy-egy gyönyörű lapjára. (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest 1992., 131 l.)

Kozocsa Sándor Géza

Balázs Géza Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok c. könyvéről

Napjainkban a tankönyvpiacra a magyartanárok és a magyartanulóknak számára is sok-sok új könyv, jegyzet, munkafüzet jelenik meg. Balázs Gézaé a Nemzeti Tankönyvkiadó által 1994-ben megjelentetett szövegtani gyakorlókönyve a tudományos kutatás és az anyanyelvi nevelés számára is értékes, hiánypótló mű.

Ez a könyv a *Mai magyar nyelvi gyakorlatok* c. egyetemi tankönyvsorozat IV. köteteként elsősorban a felsőoktatásban tanuló magyar szakos hallgatóknak és az őket tanító magyar szakos kollégáknak készült. A kötet címe is szemlélteti a könyv felépítését, hiszen az szövegtani gyakorlatokat, a szövegtani kutatások eredményeit összefoglaló vázlatokat tartalmaz, és a szerzőnek a témakörhöz kapcsolódó tanulmányból néhányat. Talán éppen ez a túlzott sokszínűség, a mű szerkezetéből adódó heterogén jelleg kifogásolható leginkább. Tudományos és oktatási szempontból is hasznosabb lett volna a tanulmányokat nem e kötetben, hanem egy szövegtani szemelvénygyűjteményben más szövegtani műhelyek kutatóinak munkáival együtt megjelentetni.

A kötet talán legértékesebb, egyben legterjedelmesebb fejezetében 300 gyakorlatot kínál kipróbálásra a szerző, s mintegy egyötödüknek a megoldását is megadja a kötet végén. A gyakorlatok szorosan kapcsolódnak Nagy Ferencnek *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* c. egyetemi jegyzetéhez, annak példatárához. Így a feladatok a Nagy Ferenc-jegyzet fejezeteinek sorrendjét követve felölelik a szövegtan szinte minden részterületét; megoldásukkal igen alapos és részletes ismeretek birtokába jutunk: a szövegtan történeti előzményeiről és tudományközi kapcsolatairól, a szöveg fogalmáról, a szöveg szerkezetéről, a szöveggrammatikáról, a szövegsemantikáról, a szövegpragmatikáról, a szövegstilisztikáról és az alkalmazott szövegtanról. A könyv érdeme, hogy feldolgozza a hazai és a nemzetközi szövegtani kutatások korábbi és legfrissebb eredményeit. A gyakorlatokban találunk az elméletre rákérdező, az ismereteket sokszínűen alkalmazó, sőt a szövegalkotási és -értékelési képességek fejlesztő feladatokat is. Kár, hogy a szövegpragmatikai fejezet a példatár egészéhez képest szerényebb sikerült, pedig napjainkban talán éppen ez a szövegtan egyik legdinamikusabban fejlődő részterülete. A gyakorlatok megoldásához megfelelő szakirodalmi tájékozottság szükséges. Ennek megszerzését azzal segíti a szerző, hogy a feladatok egy részében megnevezi a forrásművet, a kötet végén pedig útmutatást ad a szövegtani szakirodalom tanulmányozásához. A feladatcsomagokban az idegen szakszók magyar megfelelői és a gyakorlatok közé beépített célszerű elméleti áttekintő táblázatok segítenek eligazodni a különféle szövegalkotási módok fogalmainak zűrzavarában. Ezért ez a gyakorlókönyv nemcsak szeméremi feldolgozásra, hanem egyéni tanulásra is használható. A szerző a példaszövegek igen gazdag tárházából merít: napjaink szépirodalmából, a régi magyar irodalomból, a sajtónyelvből, a mindennapi nyelvhasználat szövegeiből, sőt a néprajzhoz való vonzódását nem titkolva a különféle felirattípusokból is.

A *Szövegtani vázlatok* c. fejezet a gyakorlati feladatok megoldásához szükséges ismeretanyag summázata tartalmazza 12 részben. Ebben táblázatok, vázlatos felsorolások adnak támpontot a teljességre törekvő szövegtani áttekintéshez, összegzéshez. A *Tanulmányok* c. fejezetben a szerző saját munkáiból válogat. Összefoglalja bennük azokat a szempontokat, amelyeket bármilyen szövegalkotás komplex elemzéséhez ajánl. A szempontsor alkalmazhatóságát gyakorlati példával is szemlélteti: sokoldalúan elemzi Hajnóczy Péternek *A pad és a pad* és *Ady Endrének A hazaszeretet reformja* című művét. Ezekben a komplex szövegtani elemzésekben Balázs Géza az egyes szövegszinteket külön-külön vizsgálja – hasonló szövegalkotási eljárást alkalmaz *Perőti S. János*, a neves szövegalkotó is –, majd a rövid záró bevezetőben összefoglalja a szövegfeldolgozás eredményét, a szöveg jelentésével, a szövegvilággal kapcsolatos gondolatait. Ezek a szövegelemzések egyfajta sajátos nézőpontot tükröznek, a szövegtani oktatásban mintákat kell adniuk más szövegalkotási módokra is, köztük olyanra, amelyben ezeket az elemzési szempontokat nem külön-külön, hanem együttesen, a szövegértelmezésnek alárendelve alkalmazzuk.

Balázs Géza könyve nemcsak a felsőoktatás igényeit elégíti ki, hanem az általános iskolai, valamint a középiskolai magyartanárok önképzését, továbbképzését elősegítő tudományos színvonalú kézikönyv szerepét is betöltheti. A gyakorlatok segítségével a szövegtani feladatokat közel hozza a diákokhoz, a tanárokhoz, az érdeklődőkhöz. A szövegről való tudásunk egész biztosan gazdagodik, gyarapodik e könyv elolvasása által. A kötetet bárki megvásárolhatja az ELTE jegyzetboltjában 390 Ft-ért.

Antalné Szabó Ágnes

A szerkesztő postájából

Noha annak idején, e rovat megindításakor azt ígértem, hogy e hasábon elsősorban olvasóinké lesz a szó, ez alkalommal, úgy látom, részben el kell térnem ettől, ugyanis a levélírók nagy része inkább kérdez, hogyszem véleményt nyilvánítana. De azért akad a postában egyéb is, még egy helyreigazítási kérelem is. Íme, mit ír egy régi előfizetőnk, **dr. Balogh Elemér** (Zalaegerszeg, Szent László u. 2.)!

„Tisztelt Szerkesztőség! Az Édes Anyanyelvünk nemrégiben megkapott Mutatójának 32. oldalán nyomdai hibát találtam. Nevezetesen a *körmészet* szó előfordulási helyeként írt 83/4/19 hivatalokzása téves. Helyesen: 93/4/19. Kérem, hogy a helyreigazítás iránt intézkedni szíveskedjenek.”

Ha már hibáztunk, kötelességünk a hibát helyrehozni, úgy, ahogy lehet. Itt, más módot nem látván, úgy, hogy közzétesszük a helyesbítő levelet. És elnézést kérünk az elírásért!

Most pedig **Birkás József** nyugdíjas villamosmérnök (Budapest, Vörösmarty u. 8. IV. em. 4.) leveléből idézünk. Olvasónk ezt írja:

„Tisztelt Grétsy Úr! Amiért írok, az két – legalábbis szerintem – rossz beidegződés, amivel közéleti nyelvünkben nap mint nap találkozunk. Az egyik, hogy az *egyikük* – *másikuk* kifejezés helyett rendszeresen használják az *egyikőjük* – *másikőjük* nyakatekert és szerintem csúf változatot. Még viszonylag jó műfordítók is úgy érzik, hogy ezt kell alkalmazni. A másik, már évtizedekben mérhető korú szónoki fordulat, amikor X. úrnak (azelőtt elvtársnak) valaminek a véghezvitelére *módja és lehetősége van*. Minek ez a felesleges, modoros szószaporítás? Nem elég az, hogy *módja van*, vagy az, hogy *lehetősége van*?”

Kedves Mérnök Úr! Két nyelvi jelenséget tett szóvá nyelvünkért aggódó, felelősségérzettől áthatott levelében. Különböző helyeken és alkalmakkor magam is mindkettővel foglalkoztam már. Az utóbbit (*módja és lehetősége van*) ugyanúgy elítéltem, mint Ön, s annak érzékeltetésére, hogy e szószaporító formula nem csupán egyedi példány, mellé állítottam olyan hasonlókat, mint amilyen a szintén divatos *tolerancia és türelem* vagy az éppen a hasonló szóval alkotott *ilyen és ehhez hasonló* (pl. kérdések) kifejezés. Az *egyikőjük*, *másikőjük* alakváltozatokkal azonban engedékenyebb voltam, mivel ezeknek is megvan a hagyományuk. Ezek korántsem új formák, hanem csaknem kétszáz éve alakultak ki a *kettőnk*, *kettőjük* analógiájára. (Vagyis a *kettő* számnév a ludas létrejöttükben!) Kialakult a *hármónk*, *hár-*

mójuk, *négyőnk*, *négyőjük* s még egy-kettő, köztük az *egyikőjük* és a *másikőjük* is. Szabálytalan tehát, de nem igazán vesztes ez a néhány furcsa szóalak!

Egy másik levélírónk, még ha meglepően hangzik is, telekhatárkérdésben fordult hozzánk. Ezt írja:

„Tisztelt Tanár Úr!

Előjáróban csak annyit, hogy falun élek, s köztem és a hátsó szomszéd között telekhatárvíta alakult ki. Ezt követően 1980-ban született egy hivatalos »egyezség« a bíróságon, amely egyezség szövegének egyik szakasza azóta is, vagyis 14 év óta sok konfliktusnak az okozója. A szomszéd nem úgy értelmezi, ahogy én. Ezért kérem az Ön véleményét, ha lehet, és nem veszi zavarásnak.

Íme, az említett szöveg: »A felperes az 1/A és 2 pontok közötti tulajdonában álló földrészt akként használja, hogy oda csak a felépítmény állagmegóvásával és fenntartásával kapcsolatos szükséges munkák elvégzése végett lép be, illetve évente legfeljebb négy alkalommal a felépítmény ezen része ellenőrzése végett a konkrét munkavégzés szükségessége nélkül is.«

Én ezt úgy értelmezem, hogy például ha évente ötször, hatszor vagy netán hétszer indokolt állagmegóvási munka, akkor oda annyiszor, vagyis ötször, hatszor, hétszer léphetnek be évente, továbbá munkavégzés nélkül is ellenőrzésképpen négyszer. A szomszéd pedig úgy értelmezi, hogy akár van ott munka, akár nincs, illetve akár hányszor van ott indokolt állagmegóvási, fenntartási munka, évente összesen csak négyszer léphetek be. Tisztelt Tanár Úr! Kérem, tegyen igazságot, és írja meg a véleményét. Előre is köszönöm.

Tisztelettel:

Kicsiny Gyula
3185 Egyházasserge
Lenin u. 14.”

Tisztelt Kicsiny Úr! Kérdésére könnyen válaszolhatok, ugyanis az idézett szöveget csak úgy lehet értelmezni, ahogy Ön teszi. Vagyis:

1. Állagmegóvás és bizonyos munkálatok végzése céljából akárhány-szor beléphet.

2. Ezenkívül évente legfeljebb négyszer beléphet pusztán ellenőrzés végett.

Jó volna, ha szomszédját meg tudná győzni arról, hogy nincs igaza.

Mihályfia László Esztergomból (Bottyán János u. 10.) küldte el levelét, illetve kérdését. Ez a következő:

„Kérdésem: a *pordány* szó. Úgy látom, csak folyók melletti helységek nevében fordul elő: *Rábapordány*, *Lajtpordány*, *Valkapordány*. Van-e valami kapcsolata a folyókhoz, vagy csak véletlen? Szívesen kérem szíves választát!”

Tisztelt Mihályfia Úr! Kérdésére a szakirodalom, főleg Kiss Lajos jeles munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára alapján határozottan válaszolhatok: pusztán véletlen, hogy az Ön által említett *-pordány* utótagú helynevek mind folyó menti települést jelölnek. A *Pordány* egy szláv eredetű, de a magyarban már hosszú évszázadok óta meglevő személynév (megfelelője megvan a bolgárban, a szerbhorvátban stb.), nem pedig valamilyen vízmellékre utaló, természetföldrajzi köznév. Bizonyíték, hogy olyan helységek is viselik, őrzik nevükben ezt a nevet, amelyek nem folyóparton terülnek el. Így a *Pordány* személynév rejlik a Szegedtől északnyugatra levő *Bordány* helynévben, a romániai *Porgány* nevében (rég neve: *Pordánymonostora*), sőt még a bácskai *Paripás* helynévben is. Ez utóbbi hajdan *Pordánc* volt, majd a török hódoltság idején *Parabutty* lett belőle, s ebből a 20. század fordulóján hivatalosan alkották meg a *Paripás* nevet, arra hivatkozva, hogy a községnek fejlett lótenyésztése van. Népetimológia ez a javából!

A végére egy olyan levél maradt, amelynek írója nem kérdéssel fordult hozzánk, hanem véleményt nyilvánított. **Errovits Ottó** (Budapest, Schweidel József u. 41.) leveléből idézem a következőket:

„Igen tisztelt Tanár Úr! A napokban egy képviselő a felszólalásában már *jogör*-t mondott *ombudsman* helyett. Nagy örömmre szolgált, hogy már van követője az Önök magyarosítási mozgalmának. Bár sokan sorakoznának fel a képviselő mellé ezen jó példa nyomán.”

Az valóban jó volna. A televízió Álljunk meg egy szóra! című műsorában Vágó Istvánnal meghirdetett magyarító pályázatot korántsem zárhatjuk le azzal, hogy bejelentjük: a több száz beérkezett szóajánlás közül a *jogör* és az *országbiztos* látszik legjobbnak az *ombudsman* szó magyarral való helyettesítésére, felváltására. Ez a bejelentés már megtörtént, ez azonban csupán az első lépés ahhoz, hogy a pályázat valóban eredményes legyen. Az igazi sikerhez, ahogy ezt levélírónk is jelezte, az kell, hogy a javasolt szó, akár a *jogör*, akár a másik, el is terjedjen, közkinccsé váljon. Ebben bízva búcsúzik a szerkesztő:

Grétsy László

NYELVÉSZ-LELETEK, NYELV-ÉSZLELETEK

1993. MÁRCIUS 20.

Kedvezményes gyógyüdülések

Fürdők, termálvizek

Gesztusértékű lépés

Pótkárpótlás: legkorábban ősszel

A gyógyüdülések talán gyógyisoknak valók. Nekik is csak legkorábban ősszel. A mosolyogtató nyomdahi-bák gyűjtője: B. G.

Szerelés, centrirozás, javítás Az abroncsokhoz garanciakártyát adunk, ami feljogosítja:

- 10 000 km után ingyenes centrirozás, állapotvizsgálat
- 10 000 km-enként 20 %-os munkadíjkedvezmény

Már-már ujjongtunk, hogy még valaki tudja: centrirozás a helyes forma. Két sorral lejjebb azonban ott a bevett, szokássá vált centírozás is. Hát most kinek higgyünk? A Hungária Szuperinfóból ollózta: B. G.

zsűri elnökének véleménye szerint a legesélyesebbek az osztrák borok voltak, de a szoros küzdelemben alig maradtak el tőlük a pannon, dél-tiroll, horvát, szlovák és szlovén vörösborkok. A mezőnyben egyébként a kékfrankosok képviselték a legszebb fajtákat, de kiváló zweigelteteket, caberneteket, chavignonokat is kóstoltak a zsűritagok. A soproni ren-

A Mai Nap tavaly november 5-i számának tudósítója alighanem hallás után írta le a borfajták nevét. A francia *sauvignon* (ejtsd: szovinyon) ugyanis betűjejtéssel, s hanggal ejtve honosodott meg a magyar borászati szaknyelvben (l. az Eckhardt-szótár megfelelő helyén). Ráadásul a hibás szóforma hibás franciasággal van feljegyezve. A „*sovinyon*” franciásan írva lehetett volna pl. *chavignon*, azaz 'szélsőséges hazafiaskodók száraz fehér bora'. Ez persze csak évődés, de a szabatos írásmód ettől még *sauvignon*, ahogy minden jobb vendéglői itallapon és borosüvegcímkén látható is, számtalan éve. Csak mellékesen: a *cabernetek* így írandó: *cabernet-k*, mert így kell ejteni: „*kabernék*”. Mindezt a (nyilván bornemissza) hírlapírónak is illett volna tudnia! (K. G.)

No 3391/u
LÖVÉR UNIVERZÁLIS
NORMÁL BEVÉSZŐ ZÁR

Biztonsági fokozat: 2

KERESZTAJTÓRA

ITJ 27-71-2

Vajon hogyan vési be magát a Lövő univerzális normál bevésző zár? Persze, ha tényleg univerzális... Aki „bevési”: B. G.

zátette: „Nem ismerek olyan országot, amelyben önálló főiskolai karjuk lenne a romáknak, ahogy az Szlovákiában létezik”.

Karjuk és karuk: nem mindegy! Az embereknek lehet karuk vagy karjuk 'felső végtagjuk', a felsőoktatási intézményeknek csak karuk 'szervezeti egységük', idegen szóval: fakultásuk. Ki hitte volna, hogy egyszer még ilyesmiket kell magyaráznunk – nem a „romák”-nak, se nem a szlovákoknak, hanem budapesti magyar újságíróknak. Ejnye! (A Magyar Nemzet múlt évi szeptember 10-i számának 2. oldaláról kivágta és dohogásával kiegészítette: K. G.)

BÁDOGOS, TETŐFEDŐ SZIGETELŐ

munkákra előjegyzést
felveszek

Lakosságok soron kívül!

T: [REDACTED]-0398

Lakosságok: vagyis falvak, városok, országok lakossága előnyben! Előtte azonban rendbe kellene tenni ezt a kívütl! Az ékezetek hosszúsága ugyanis pontosan fordítva van. Soron kívül kéri: B. G.